

NY KULTURTIDSKRIFT

FÖRR och NU

NR 1 • 1974 • FÖRSTA ÅRGÅNGEN • PRIS: 7,50

SVEN LJUNGBERGS KONST • FOLKDIKTNING/
MATS REHNBERG • BILDER FRÅN VÄSTERBOTTEN
"PLOGEN OCH SVARDET" / THEODOR KALLIFATIDES

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Det här är ett provnummer.

Än finns egentligen inte den här tidskriften. Det du nu håller i handen är bara ett förslag, ett provnummer: ungefär så här har vi tänkt oss att tidskriften skall komma att se ut.

Är den bra? Vill du ha den annorlunda? Vill du vara med om att göra den — eller göra om den?

Förr och Nu kommer att behöva många aktiva, intresserade människor. Medlemmar och kontaktmän. Folk som kan bidra med artiklar och uppslag. Bara den vägen kan det här bli en verkligt bred kulturtidskrift.

Vill du bli med och skapa den här nya tidskriften — kontakta redaktionen! Ring eller skriv! Adress och telefonnummer hittar du på sidan 2.

Var med och skapa en ny kulturtidskrift!

Kultur kostar pengar.

**"The moon belongs to everyone
the best things in life are free" ***

Så skrev en gång en amerikansk schlagerförfattare. Tyvärr är det inte så enkelt. Månen kan man titta på alldeles gratis — men nästan allt annat som är viktigt och bra här i livet kostar arbete och pengar.

Att skriva roliga och läsvärda artiklar, t ex, är mödosamt och tidsödande. Att göra undersökningar och ta reda på väsentliga saker innebär mycket arbete. Att trycka och distribuera en tidskrift kostar stora mängder pengar.

Förr och Nu skall — för att bli helt oberoende — stå fri från statliga subventioner och bara i mycket liten omfattning ta in annonser.

Därför — om Förr och Nu skall kunna komma ut i framtiden behövs mycket pengar.

Du kan ge ditt stöd på olika sätt.

Du kan bli medlem i föreningen Förr och Nu genom att sätta in 250 kr på den postgirotalong som följer med det här numret.

Du kan ge ett bidrag genom att sätta in en summa pengar och kryssa i rutan för "gåva".

Du kan teckna dig för en prenumeration för 1975 — sex nummer för femtio kronor.

*) Ung:
"Månen tillhör var och en
det bästa i livet är gratis"

Innehåll

Kunskap är makt	sid 2
Intervju med Sven Ljungberg	sid 4
Storstrejken fick dem att börja skriva	sid 11
Varför saknar Frankrike proletärförfattare?	sid 17
Mats Rehnberg berättar om vad folk läste förr	sid 20
Folke Fridell minns en bortglömd självbiografi	sid 24
Theodor Kallifatides: Den svåra friheten	sid 26
Theodor Kallifatides: Greklands svarta hjärta och Marshallplanen	sid 29
Bilder från Västerbotten	sid 32
Fattigmat från förr i tiden	sid 40
Jan Myrdal: Ta tjuren vid hornen!	sid 42
Alltså sjöng vi "Befria Södern" — den svenska "vietnamvisans" utveckling	sid 50
Bokrecensioner	sid 56

Kunskap är makt

Med det här provnumret av Förr och Nu vill vi försöka visa hur vi tänkt att den nya kulturtidskriften skall se ut. Målsättningen är att skapa en bred, populär tidskrift, grundad på en vid kultursyn. Tonvikten ligger, som synes, på det historiska materialet. De områden vi främst vill följa med bevakning och debatt är konst och litteratur.

Valet av ämnen och metoder har vi gjort medvetet. Vi utgår från samma ställningstagande som Strindberg gjorde 1882 i "Svenska folket": vi vill skildra det arbetande folkets historia. Det är den avsikten vi sammanfattat i parollen FÖR EN FOLKETS HISTORIA. Det betyder också att vi menar att historisk kunskap är ett nödvändigt instrument i den politiska kampen idag.

Historisk kunskap är en viktig förutsättning för förståelsen av den tid och det samhälle vi nu lever i. Den kunskapen är kontroversiell eftersom skilda uppfattningar om samhället leder till skilda historie-skrivningar — och omvänt. Jämför t ex Vilhelm Mobergs "Min svenska historia" med lektor Jacobssons "Den svenska historien".

Vi anser inte att det är någon slump att studiet av historien får allt svårare att hävda sig på grundskolan och gymnasiet. Tvärtom kan man ifrågasätta om inte unga människor avsiktligt avhånds historisk kunskap: studera samtiden, släng gamla kungar, krig och årtal! Läroplaner för grundskola och gymnasium för i grund och botten fram sådana förment radikala paroller.

Men historien är så mycket mer än kungar, krig och årtal. Den är en komplex rörelse där alla delarna är möjliga att samordna till en helhetssyn. Vi vill föra fram historien som ett dialektiskt förlopp där drivfjädern är det arbetande folkets liv, arbete och drömmar.

Se t ex noga på Sune Jonssons bilder från Västerbotten! De visar hur landskapet formats av människors kamp för liv och bröd. Det är genom deras dagliga arbete som grunden för det vi kallar historia har lagts — och läggs, än idag.

Historien griper över annan kunskap. Men på svenska gymnasier och universitet går det att studera fysik och lära sig hur materiens innersta byggstenar är hopfogade utan att man behöver känna till namnet Galilei — och än mindre den samhälleliga förutsättningen för Galileis verk. Kunskapen om materien kan naturligtvis användas ändå.

Men användaren kan bara alltför lätt manipuleras av dem som har pengarna och makten. Galileis moderna naturvetenskap beredde marken för ett nytt samhälle i kamp mot den feodala världsordningen. Det blir svårare att se dagens konflikter mellan grundforskning och forskning för t ex militära ändamål om man inte känner till kampen mellan Galilei och den katolska kyrkan.

Litteraturen har en given plats i Förr och Nu. Den kan klargöra historiska och politiska sammanhang. Den är det redskap som gör det möjligt att erövra språket. Men inom traditionell litteraturvetenskap dominerar en snävt biografisk-psykologisk

inriktning. Det medför att man t ex förbi-
ser att Strindbergs "Röda rummet" och
"Det nya riket" dokumenterar verkliga
förhållanden i samhället. Samtidigt för-
svinner väsentliga författare — från Olaus
Petri och Esaias Tegnér till 1900-talets ar-
betarförfattare — undan för undan ur
skolböckerna.

I provnumret har litteraturen också fått
stort utrymme. Men det är bidrag som vill
visa att litteraturen inte är något isolerat:
kapitlen ur Theodor Kallifatides komman-
de roman skildrar en grekisk verklighet
som har stor aktualitet år 1974; Mats Rehn-
berg berättar om en litteratur som inte
alltid ansetts som litteratur; artiklarna om
proletärförfattare är led i ambitionerna att
spåra de litterära traditioner som är våra.

Bildkonsten är ett annat viktigt område
där vi kommer att verka. Konsten har allt-
för länge varit en angelägenhet för sam-

hällets övre skikt. Den måste avmystifieras
och göras begriplig — och framför allt till-
erkännas ett värde som inte grundar sig
på dess begärlighet som bytesvara.

Men konst kräver utrymme för att kun-
na presenteras på ett rättvisande sätt med
ett rikhaltigt bildmaterial — det vill vi
också ge den.

Här har vi valt att teckna ett helfigur-
porträtt av Sven Ljungberg — främst för
att han är en god konstnär, men också för
att han är ett exempel på en hårt arbetan-
de bildkonstnär som stått fri från "ismer-
nas" modenycker.

Sist, men inte minst, bygger vi den här
tidskriften på övertygelsen att det finns
ett intresse för levande, väsentlig kunskap.
Och att den kunskapen är nödvändig för
att på sikt förändra samhället.

Kunskap är makt!

Förr och Nu ges ut av Föreningen Förr och Nu, vars mål-
sättning är att ge ut tidskriften. Medlemsavgiften 250:— går till
att säkra tidskriftens utgivning. Innan Förr och Nu kan komma
ut reguljärt bör vi ha 250 000 kronor, vilket innebär två års
tryggad utgivning.

Medlemskapet är individuellt. Det kan delas mellan flera per-
soner men ger då bara en röst.

Föreningens paroller är

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfriheten
- Antiimperialism

En stämma kommer att inkallas i början av 1975: då beslutas
om tidningens fortsatta utgivning.

Största delen av tidigare inkomna medel har gått till utgifter-
na för detta provnummer.

Detta nummer har planerats
och redigerats av Bo Andér,
Ulla-Britt Antman, Kent
Begler, Bengt Burman, Erik
af Edholm, Robert Ekstrand,
Christina Eriksson, Staffan
Glassel, Katarina Jochnick,
Lotta Jonson, Annelie Jor-
dahl, Lars Linder, Elisabeth
Melander, Janken Myrdal,
Hans Stertman, Ingrid Sö-
derlind samt Nina Weibull.

Sven Ljungberg, konstnär och hantverkare:

”Utan måleri skulle grafiken stelna”

— Annelie Jordahl —

En av de svinkalla krigsvinternarna, det var vintern 1943, byggde konstnären Sven Ljungberg en rullande ateljé. Den var inte större än att han i den fick plats med duk och målargrejer, och den kunde värmas upp med en spritlampa. Med den kunde han obehindrad av årets växlingar måla de motiv han valt i Ljungby. Under årens lopp har hans många målningar av staden, dess människor och byggnader, format sig till en dokumentärschildring av en småstads förvandling.

Motiv från Ljungby

De gamla trähusen med kupoler och träsniderier i vackra färger har i många fall rivits ner och ersatts av modern bebyggelse. Det gamla torgets arkitektur har slagits sönder.

Förändringarna har upprört Sven Ljungberg. Han har protesterat hos myndigheterna, skrivit insändare i tidningarna och tagit initiativ till en folkomröstning om torghandelns vara eller icke vara på Stora torget i Ljungby. 1970 anordnade han en protestutställning i Ljungby. Den var en svidande vidräkning med de kommunala myndigheternas handlande.

Ända sedan början av sin

verksamhet har han hämtat sina motiv från hemmet och hemstaden Ljungby. På en turnerande utställning förra året, ”40 år Sven Ljungberg”, visade han bland annat porträtt och skildringar från 30- och 40-talen av familj och anhöriga. Bilderna visar att konstnären hör hemma i en svensk realistisk tradition, där målare som Karl Isaksson, Axel Nilsson och Hilding Linnquist är några av föregångarna. Målningar som ”Familjebild” (1944), ”Mor vid tvättbalja” (1946) och ”Mor är död” (1964) är starka och övertygande skildringar av arbetande människor från den hantverks- och arbetarmiljö som Sven Ljungberg kommer från.

Berättar om miljöer

Sven Ljungberg är känd och uppskattad sedan flera årtionden. Han hör till dem som har en bred och uppmärksam publik. Han arbetar med oljemåleri, monumentalkonst och med grafik och bokillustrering. I dessa genrer har han gjort sig känd som berättare och iakttagare av människor och miljöer.

Sedan 1972 är Sven Ljungberg direktör för Konsthögskolan i Stockholm, vald av en enhällig Akademi, och med ett

kraftigt stöd bland eleverna. Som direktör och akademiledamot värnar han om Konsthögskolans rätt till självstyre. Han är negativ till statsmakernas senaste förslag om reformer för konstutbildningen.

Sven Ljungberg debuterade 1942 med en utställning hos De Unga i Stockholm. 1948 hade han sin första separatutställning på Färg och Form. Där har han sedan ställt ut i genomsnitt vart femte år.

Uppskattad realism

Mer än trettio års recensionsklipp över Sven Ljungberg finns samlade i två bruna kuvert på Nationalmusei bibliotek. Det är intressant läsning. Hans debututställning fick goda omdömen. Redan från början visar anmälarna uppskattning för realismen i skildringarna av familjen och hemstaden, senare också av landskapsstudierna från Öland och Sydfrankrike.

Men på femtiotalet blandar sig kallsinniga tonfall in. Flera kritiker är irriterade. De finner hans måleri statiskt och utan rörelse eller djupare känsla. 50-talet var ju tiden för det informella måleriets genombrott.

Hur upplevde Sven Ljungberg — som realistisk målare —

Mor 88 år. Kolteckning från 1969.

Sven Zetterberg
1961

Salutorget. Trägravyr från 1944.

situationen under 50-talet och en bit in på 60-talet?

— Det var trist. Det föreställande realistiska måleriet ansågs inte vara konst, det nedvärderades, säger han. Allt detta satte igång en väldig oro bland konststuderande och verksamma konstnärer. De som var realistiska till sin läggning men inte var övertygade om att det räckte, gav sig på en geometrisering och stilisering av formerna. Faran med en modifiering är att många dras med av bara farten. Det hindrar inte att det kom mycket som var bra genom det abstrakta och nonfigurativa.

Kan verkligheten

— Nu ligger ju det realistiska måleriet väldigt bra i tiden. Det tror jag beror på, att det är så mycket som konstnärerna vill uttrycka med sina bilder utöver det estetiska. Det har gett realismen en renässans.

— Själv känner jag för den linje som i Axel Nilsson, Bror Hjort, Hilding Linnquist och

Otte Sköld hade så fina företrädare, fortsätter Sven Ljungberg. Inom landskapsmåleriet tycker jag att Carl Hills landskap från den friska tiden är fullt i klass med impressionisternas, i många fall ett strå vassare. Undertonen, stämningen i dem har något nordiskt i sig, och som måleri och material är de otroliga underverk. Färgen riktigt ligger och lyser.

— För en realistisk konstnär idag tror jag det är viktigt att jobba med att se på saker och ting och försöka nå så långt som möjligt med att få fram karaktären, säger han. Jag tycker själv efter alla år, att jag fått en erfarenhet och en kännedom om verkligheten, som jag bara kunnat få genom att gå intensivt upp i den, och inte bara se på den på ytan.

Grundlig utbildning

Sven Ljungberg har en mycket grundlig konstnärlig skolning. Utbildningstiden har han skildrat i boken "Pictor" som Bonniers gav ut i år. Sin barndom och uppväxt skildrar han i

"Parvus" från 1971 och i "Ljungbergs Ljungby" från 1968.

Ljungberg föddes i Ljungby 1913. Fadern var målarmästare och moden glansstrykerska. Han fick hjälpa till med olika sorters arbete därhemma. Efter skoltiden blev han målaregesäll hos sin far. Det var ett hårt men omväxlande liv. En målarmästare hade ett helt företag att sköta om. Han gav anbud på olika jobb, och förmedlade arbeten till andra målare.

Studerade per brev

Konstintresset fanns i hemmet. En farbror, som bodde i föräldrahemmet, tecknade och målade på fritiden. Fadern målade också och skar figurer i trä. Vid 17 års ålder tog Sven Ljungberg en Hermodskurs i Frihandsteckning. Kursen var uppdelad i grupper. Efter Frihandsteckning följde Frihandsperspektiv, Skugglära, Penn-teckning (tusch), Landskaps-teckning, Figurteckning, Porträttteckning, Djurteckning och Lavering. Senare tog han kur-

ser i Karikatyr- och Reklamteckning.

— Kurserna var både nyttiga och roliga. Jag fullföljde dem in i minsta detalj, berättar Sven Ljungberg.

Medan han höll på med karikatyrteckningen fick familjen besök av en teckningslärare från Stockholm. Denne föreslog Sven Ljungberg att börja på Tekniska Skolan i Stockholm. Förslaget låg och grodde, och i oktober nästa år gav han sig iväg.

I två år gick Ljungberg på Tekniska Skolan. Somrarna tillbringade han hemma i Ljungby i arbete hos sin far. På det sättet förtjänade han till studierna under vintern.

1934 gick han på Konstakademien, och i september kom meddelandet att han blivit antagen till provritning. På Akademien gick han sedan i fem år med Otte Sköld och Olle Hjortzberg som lärare.

Ville göra en vägg

Efter två års intensivt arbete lossnade det för honom med modellmåleriet. "Modellstudiet är kritiserat av många — men var lär man sig bättre att se och sätta saker på plats? Se proportioner och sammanhang.

Även för den som ej avbildar är väl detta elementärt.", står att läsa i "Pictor".

— Under de sista åren på Akademien siktade jag på att få göra en vägg, säger Sven Ljungberg. Jag arbetade på Dekorative skolan med stora kartonger. Vi gick på Contes verkstad och gjorde fresker. I verkstaden fortsatte italienaren Bellios arbete. Bellios hjälpte på sin tid Carl Larsson i Nationalmuseum. Vi, akademielever, arbetade hos Conte en månad varje läroår. Vi målade på plattor.

— Men det skulle dröja många år innan jag fick göra någon vägg. Uppdragen var få. På 30- och 40-talen var en tävling om en utsmyckning en stor händelse, som noga följdes upp. Ofta trädde konstnären fram i Konstrevy eller i dagspressen och förklarade avsikten med sin vägg. Det kunde bli livliga diskussioner. Så var t ex fallet med Hilding Linnquists fresk "Komedie och Idyll" (utförd 38—39) i Marabous fabrik i Sundbyberg. Jag tror att konstnärerna togs på allvar på ett annat sätt än idag. Skälet — ja, det fanns en utveckling bland konstnärerna under 30-talet som sedan bröts. Varför vet jag inte.

— 1944 vann jag första pris till utsmyckningen av Historiska museets entréhall. Hela sommaren 43 jobbade jag med en sju m lång kartong. Det var Statens Konstråd som utlyste tävlingen. Men fresken kom aldrig till utförande. Jag fick ingen förklaring till varför. Det myglades bort, helt enkelt.

Mosaiker och fresker

Under 50- och 60-talen har Sven Ljungberg utfört en rad fresker och mosaiker på olika platser i landet. 1953 gjorde han en mosaik till S:t Sigfrids Folkhögskola, 1955—56 en mosaik till Församlingshemmet i Värnamo och 1957—58 en fresk i kapellkrematoriet i Värnamo. 1960 utförde han fresken "Noaks ark" i Ljungby Församlingshem och 1963 mosaiken "Torget", som skildrar torghandel och folkliv i Ljungby, i hotell Terazza i Ljungby. Under 1965 färdigställde han mosaiken "Via Dolorosa" i Ljungby kyrka. Den skildrar Golgatavandringens fjorton stationer i små figurer mot guldbotten. 1966 blev fresken "Gäst hos verkligheten" i Göteborgs stadsbibliotek färdig.

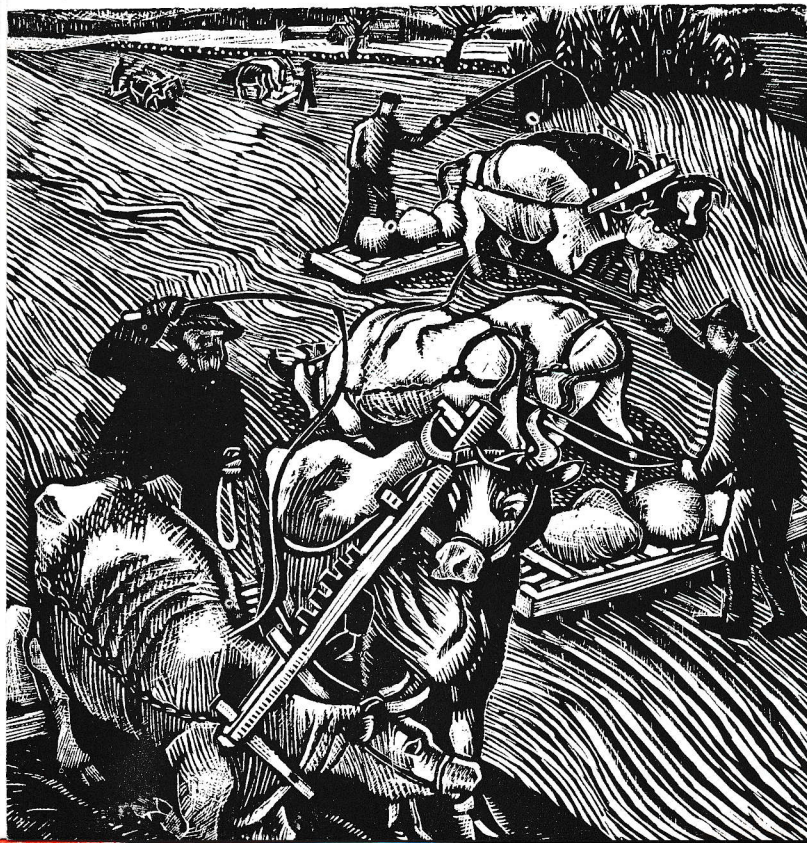
Samma år fick Sven Ljungberg uppdraget att göra en monumentalutsmyckning, över den

Skyldfönster, Ljungby. Trägravyr, 1964.

Illustrationer till Ivar Lo-Johanssons "Statarna". Trägravyrer.
Ovan till höger från avsnittet "Agitatorns död".
Nedan till vänster från "Oxgraven".
Förstudieteckningarna är utförda i tusch och kol.

svenska arbetarrörelsens historia, för Folkets hus i Stockholm.

Med antik metod

— Jag började med att läsa Ture Nermans antologi över arbetarrörelsens historia. Snart såg jag framför mig de episoder som kunde illustreras. Jag delade upp historien i tre avsnitt efter Gustav Möllers tanke: den heroiska, den organisatoriska och den konstruktiva perioden. Varje avsnitt fick ett hjul med åtta ekrar och en mittgestalt. Jag valde att arbeta i mosaik. Det är festligt och glittrande!

De tre hjulens mittgestalter

Sven Ljungberg har lagt alla sina mosaiker, med undantag för mosaiken i Folkets hus, efter den antika metoden. Grunddragen överensstämmer med den antika metoden att måla **al fresco**, och finns beskriven i italienaren Cennini Cenninis "Boken om målarkonsten", från början av 1400-talet.

Sven Ljungberg är mycket intresserad av måleriet under den italienska renässansen. Under den första terminen vid Konstakademien anordnade skolan en grundlig föreläsningsserie om medeltidens och renässansens måleri. 1937 företog Akademien en skolresa till världsutställ-

jag den. Jag for genom hela Italien, från norr till Neapel i söder. Jag vallfärdade till Milano där jag återsåg Mantegna. Jag såg de underbara mosaikerna i San Marco i Venedig från 13- och 1400-talen. I Assisi såg jag den imponerande sviten av Giotto med bilder ur den helige Franciskus liv. Siennaskolans intima måleri med skildringar från det dagliga livet gjorde också ett starkt intryck. I Orvieto såg jag Luca Signorelli, som i sitt måleri är en föregångare till den plastiska form som Michelangelo utvecklat. I Florens, i medicéernas kapell, såg jag fresker av Benozzo Gozzoli. Det är ett myller av figurer. Och fantastiska intima porträtt, han målat.

— Att se detta måleri från medeltid och renässans i Italien var nyttigt för mitt eget kommande arbete med fresker och mosaiker.

Känd som illustratör

Från 40-talet och fram till idag har Sven Ljungberg också varit verksam som grafiker. För allmänheten har han här gjort sig mest bekant som illustratör åt svenska författare.

Genombrottet skedde med trägravyrer till "Bröllopsbesvärs ihugkommelse". Den gavs ut av Sällskapet Bokvännerna 1948. För att lösa uppgiften studerade Ljungberg allmogens sätt att klä sig under denna tid, och tingen de brukade och levde med. Han ville återge allt detta utan att hamna i kulturhistorisk torka.

Nästa verk var "Hercules" av Stiernhielm, 1951. Den utspelades i de högre ståndens värld under barockens tidevarv. Samma år utkom Tage Aurells "Skillingtryck", med trägravyrer av Sven Ljungberg.

Under de följande åren illu-

Ryska gummor. Trägravyr efter en resa till Sovjetunionen. 1963.

är August Palm i päronträdstalarstolen i Malmö Folkets Park, Hjalmar Branting med den första socialdemokratiska regeringen och Per Albin Hansson i riksdagens talarstol. Mosaiken utfördes med hjälp från hantverkare vid Contes verkstad. 1969 invigdes den.

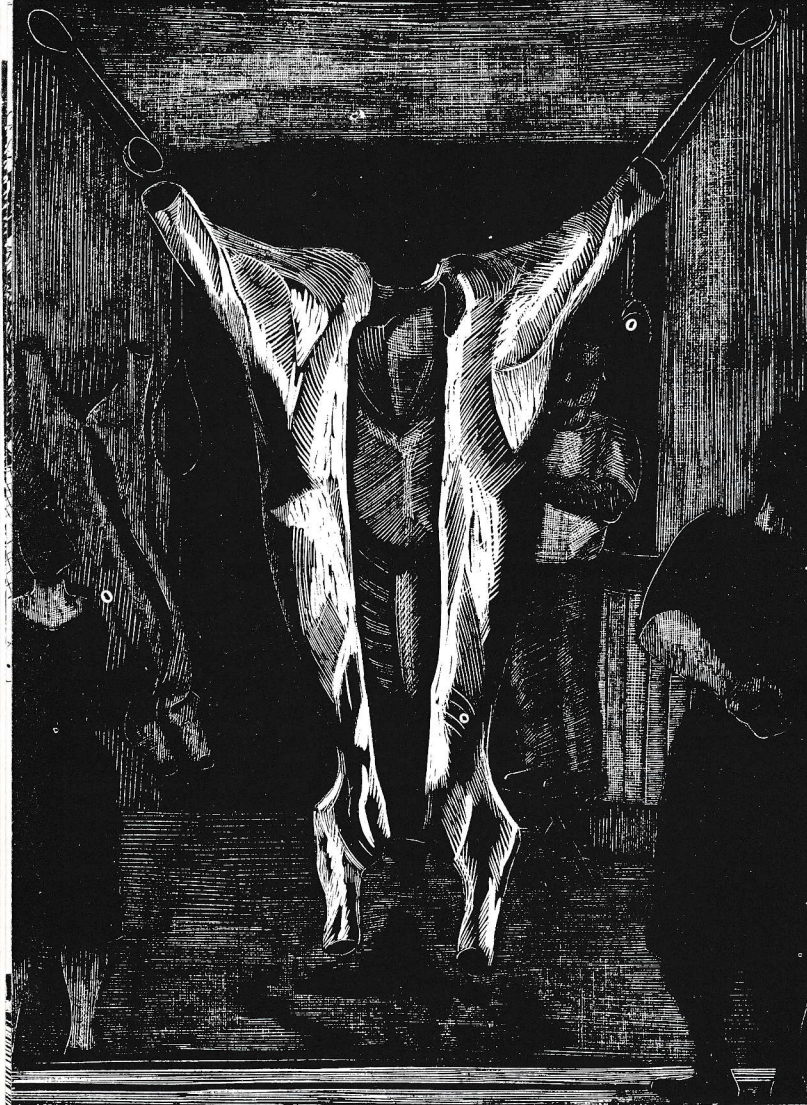
Under samma tid gjorde Sven Ljungberg i samarbete med sin son Pontus mosaiker i Skogsägarnas hus i Växjö.

ningen i Paris.

— I Louvren fanns originalverk av renässansmästare, berättar Sven Ljungberg. Mantegnas "San Sebastian" gjorde ett väldigt starkt intryck. Den hade en oerhörd detaljskärpa.

Nyttig italienresa

— 1940 kom jag till Rom som Jenny Lind-stipendiat. Resan måste avbrytas på grund av kriget, men 1949–50 fortsatte

Slaktad djur kropp. Trägravyr från 1963.

strerar han "Historier från Färs" av Fritiof Nilsson Piraten, (Bonniers, 1955) med tonträsnitt, "Gäst hos verkligheten" av Pär Lagerkvist, (Bonniers, 1957) och "Statarna" av Ivar Lo-Johansson, (Bonniers, 1961), båda med trägravyrer. Dessutom har Ljungberg gjort färgträsnitt till barnboken "Oskar katt" av Eva von Zweigbergk, (Bonniers, 1963), och trägravyrer till diktsamlingen "Via Dolorosa" av Bo Setterlind, (Bonniers, 1964) och till "Det eviga leendet" av Pär Lagerkvist, (Bonniers, 1969).

Sina egna böcker "Parvus" och "Pictor" har han också illustrerade med trägravyrer.

Karakteristiskt för Ljungbergs illustrationskonst är grundligheten — iveren att få bilderna att överensstämma med och underbygga texten. Illustrationsuppgiften till de moderna författarna har han, där så varit möjligt, låtit föregås av miljö- och människostudier på platsen.

Så åkte han till det småländska Öja för att få den rätta miljön till Pär Lagerkvists "Gäst hos verkligheten". Där

kunde han få vänta i timmar på ett ånglok för att finna miljön för en gammaldags bangård.

Flera års studier

Studierna till "Historier från Färs" gjordes nere i Skåne, en del i sällskap med författaren som kunde ge honom nyttiga upplysningar om platser och miljöer.

Förstudierna till Ivar Los "Statarna" tog flera år. De första var miljöstudier. Sven Ljungberg reste runt i Skåne och i Södermanland och tecknade gods- och statarmiljöer. Det var också nödvändigt för honom att studera lantarbetarrörelsens utveckling i böcker och arkiv. På Öland tecknade han plöjande oxar. Klättrade till och med upp i vagnen för att studera dem i full gång. Dessa direkta studier ur verkligheten följdes av ett andra skede, där varje illustration växte fram ur en mängd förarbetande skisser. Här finns mycket att hämta för den som vill veta "hur det såg ut" på den svenska landsbygden under 1910- och 20-talen.

Måleri som grund

Sven Ljungbergs grafik har uppmärksammats internationellt. 1962 inbjöds han tillsammans med Sven-Olov Ehrén av Ryska federationens konstnärsförbund att ställa ut grafik i Sovjetunionen. Utställningen gick till Moskva och sex andra platser. Där sågs den av en entusiastisk publik.

— Men, framhåller Sven Ljungberg, måleriet är grunden för det konstnärliga arbetet.

— Det har jag aldrig släppt för någon längre tid. Målet har jag gjort hela tiden. Utan det, tror jag det finns risk för att grafiken skulle stelnas.

Eyvind Johnson och Harry Martinson fick årets Nobelpris i litteratur. Båda kommer ursprungligen från arbetarklassen. Och båda representerar en grupp som mer eller mindre dominerat den svenska litteraturen under 1900-talet — proletärförfattarna.

I själva verket är Sverige ganska unikt i det här avseendet — inget land på kontinenten har så många arbetarförfattare, i t ex Frankrike finns ingen enda av format. Hur kommer det sig?

Vi bad Ola Holmgren — litteraturvetare vid Stockholms universitet — och F N Andersson — fransködd litteraturhistoriker

— att belysa frågan ur dels svensk, dels fransk synvinkel.

Resultatet blev två sinsemellan olika artiklar. Ola Holmgren skildrar hur de svenska proletärförfattarna växte fram ur arbetarrörelsens stora nederlag 1909 — men hur de i gengäld steg in i den traditionellt borgerliga konstnärsrollen. F N Andersson ger en översikt över den radikala franska litteraturen från 1800-talets första hälft och framåt; han betonar det franska skrivspråkets formella svårigheter som orsak till att ingen arbetarlitteratur av betydelse uppkommit i Frankrike.

Ola Holmgren:

STORSTREJKEN gjorde dem till författare

En majdag år 1921 släpar sig en knappt igenkännlig mänsklig varelse upp för Vemdalsskallets femton km långa fjällrygg på vägen mellan Härjedalen och Jämtland. Han tar stöd mot en sönderrostad cykel, som förutom det han står och går i är det enda han äger. Uthungrad, utsjuk, stelfrusen och dessutom nedlusad skulle han vid tilltal kanske lyckas få fram namn och ålder: Ivar Johansson, 20 år. Så småningom når han krönet och kan sätta sig upp på cykeln för att rulla nedför den lika långa utförslöpan. Då skär navet ihop av den höga farten, och Ivar Johansson måste släpa cykeln också **utför** fjället.

En Cadillac med Fredrik Böök

Nästan exakt tre år senare glider en Cadillac med "tyst och jämnt spinnande motor"

uppför samma vägsträcka. Inne i bilvärmens och behagligt utsträckt i baksätet sitter Svenska Dagbladets och hela Sveriges kritiska orakel Fredrik Böök.

Utöver chauffören finns också artisten Gunnar Lindwall med på resan. Tillsammans beundrar de den sköna utsikten och Böök skänker fjällsippan, Dryas octopetala, sin uppmärksamhet: "Arma vita dryad, du fryser säkert här uppe på det kala fjället; vattnet i den lilla bäcken är klart, men ack så kallt! På fjällåsarna längs vägen ligga drivorna kvar; jag formligen känner deras kyla stråla mot mig, de kunna icke vara många steg borta, och vi måste befinna oss många hundra meter över havets yta."

Redan på hösten samma år, 1924, trycks Fredrik Bööks reseskildring på tjockt lyxpapper, med tuschlaveringar och i halv-

franskt band: **Resa i Sverige. Från Smygehuk till Pajala.** Ivar Johanssons dagboksanteckningar publicerades 1929 i Konsumentbladet, som ännu inte hunnit byta namn till VI.

Pålitligt,

men inte "utsökt"

Vid det laget har dock den senare sedan länge lagt stavelsen Lo- till sin författaridentitet. Samma år ger han också ut sin fjärde bok — även det en resedagbok, fast perspektivet nu breddats. **Nederstigen i dödsriket** heter den och handlar om England och Londons fattigvärld. Böök anmäler boken i SvD och erkänner halvt motvilligt att det är ett lyckat grepp av unga författare att "ge sig i kast med stora tunga verklighetskomplex". Även, skriver han, om handlaget inte utmärks av "skapande fantasi" eller "ut-

Ivar Lo-Johansson — han hade sin cykel och sina levande erfarenheter och skrev ned vad han såg...

sökt litterär stil", så är det i alla fall fråga om "pålitliga iakttagelser".

Man kan bara beklaga att Fredrik Böök och Ivar Lo-Johansson inte stötte ihop med varandra där uppe på fjället. Vilket litterärt möte hade det inte kunnat bli!

Ändå illustrerar färdsätten ganska väl motsvarande framkomstmöjligheter i det litterära landskapet. Böök och hans Cadillac kan representera den kompakta borgerliga hegemonin inom litteraturen och dess institutioner i början av 20-talet; med dess etablerade förlag, kritikerkår och publik. Utsikten från bilens fönster blir "såsom i en spegel" — Böök kontemplerar estetiskt och den bild han ger av Sverige är ganska verklighetsfrämmande. Han sitter högst upp på den litterära rangskalan och skriver "litteratur"; inte om den sociala verkligheten. De trakter som susar förbi ger honom bara litterära asso-

ciationer — när de inte helt sveps in i rasslande alexandrin-er och stendöda klassicism-er.

Lika litet som Böök har ett levande erfarenhetsstoff att förmedla, lika mycket är hans språk bara en förlängning av konst och litteratur.

Ivar Johanssons skildring fungerar precis tvärtom. Förutom sin rostiga cykel har han levande erfarenheter — men han saknar litterära medel att gestalta dem. Hans problem blir — som Böök mycket riktigt påpekar — att lyfta sina pålitliga iakttagelser till den skapande fantasins nivå utan att för den skull tappa bort "de stora tunga verklighetskomplexen".

"Arbetsförfattare"

— dubbel lojalitet

Utifrån sitt klassperspektiv lyckas ju Fredrik Böök inte med motsvarande sammansmältning, och för en författare från arbetarklassen måste det ställa

sig ännu mycket svårare. I själva verket tycks klyftan mellan ett borgerligt kulturarv och påtagliga proletära erfarenheter medföra att de två är omöjliga att förena i ett författarskap. Ändå förutsätter ju redan termen "arbetsförfattare" någon form av förening: å ena sidan skall en sådan ge uttryck åt arbetarklassens livssituation, å andra sidan tilldelas han en konstnärsroll som är det borgerliga samhällets. Klassbakgrunden och författarskapet medför dubbla lojaliteter som är uttryck för en objektiv motsättning som ständigt går igen i 1900-talets rika tradition av arbetsförfattare.

Det kan se ut som en paradox att just storstrejken 1909, som var arbetarrörelsens stora nederlag, bildar tröskeln för arbetsförfattarnas genombrott i svensk litteratur. Men ser man till de objektiva villkoren för deras verksamhet så blir gränsåret ändå delvis förstäligt.

Vad gör t ex att de tidiga arbetarförfattarnas krönikör Axel Uhlén sätter punkt för sin inventering **Arbetardiktningens pionjärtid 1885—1909** just vid storstrejken? Själv motiverar han det med att strejken var en för arbetarrörelsen hedersam kraftmätning "som på mycket goda grunder kan betraktas som dess avgörande mogenhetsprov".

Storstrejken en mogenhetsexamen?

Skulle alltså det katastrofala nederlaget för fackföreningsrörelsen — vilken bara under själva strejkåret förlorade en tredjedel av sina medlemmar — vara ett mogenhetsprov? Skulle de över 20 000 arbetare som utvandrade 1909 och 1910 ha gjort det med hedersamt förvärvade examenspapper i bagaget?

Krymper man perspektivet till att bara gälla arbetarförfattarna kan man säga att storstrejken i en viss mening innebar ett slags ofrivilligt mogenhetsprov. De arbetarförfattare som verkade före 1909 både verkade och hade sin funktion inom själva arbetarrörelsen. Utvecklingen därefter innebar att arbetarlitteraturen alltmer förlorade sin "funktionella" karaktär — i samma mån som arbetarförfattaren själv blir utskiljbar som individ.

Författarna skrev sånger för kampen

Anarkus, Bertila, Scarron, Spartacus — och allt vad den stora massan av anonyma pseudonym- och signaturförfattare kallade sig — framställde sånger och dikter att sjungas och läsas på möten. De fullgjorde uppgifter som var lika nödvändiga som andra i den politiska kampen, och de anknöt till retoriska och agitatoriska ideal som var

...men **Fredrik Böök** reste omkring i Cadillac och skrev "litteratur".

gångbart allmängods inom rörelsen. Litteraturen hade inget egenvärde och den ena eller andra kampsången utmärktes knappast av någon större originalitet.

Typiskt nog var det ofta bearbetningar av psalmer och väckelsesånger; arbetarrörelsen fick sin egen bestämda repertoar som uttryck för kollektiva stämningar och kampsyften. Arbetarrörelsen stod ju relativt fri i förhållande till det borgerliga samhällets institutioner; alltså sågs även de litterära som ett led i arbetarnas egna organisationssträvanden.

Avsked från arbetarrörelsen

Vid tiden för storstrejken publicerar **Martin Andersen-Nexö** i Danmark sin stora ro-

mancykel **Pelle Erövraren** (1906—1910). Denna klassiska proletärroman betonar just vikten av att arbetarklassen bygger upp sina egna organisationer och sina egna livsformer. Man kan nog också se de samtida "avfällingsromanerna" i Sverige — **Ossian-Nilssons Barbarskogen** (1908) och **Leon Larssons Samhällets fiende** (1909) — som en sorts negativa bekräftelser på det riktiga i Nexös inställning. De första romanerna som skildrade arbetarrörelsen inifrån innebär också ett avsked till den.

Både Leon Larsson och Ossian-Nilsson hade tidigare med sina kampsånger rättat sig i leendet — men så snart de vänder sitt kritiska medvetande mot den egna organisationen får deras författarskap samma särdrag som gäller för den borgerliga romanen. På samma sätt som den borgerliga intelligen-tian ställer omvärlden i motsats till den enskilde, på samma sätt betraktar dessa romaner individen som befriad från sina sociala bindningar till arbetarklassen och arbetarrörelsen.

Motsatsförhållandet byggs i den borgerliga litteraturen upp i termer av "individ-massa", "bildning-barbari", "kultur-natur". Det är också i spänningsförhållandet mellan sådana poler som arbetarförfattarna definierar sina egna roller till långt in på 30-talet i Sverige.

Arbetarförfattarna dominerar i Sverige

Så här i efter hand kan vi se att Nexö — i all sin medvetenhet — står relativt ensam och övergiven som arbetarförfattare i Danmark. I Sverige däremot domineras faktiskt den litterära bilden under 1900-talet av författare som från början räknas till arbetarklassen och till

jordbrukets proletariat: Martin Koch, Hedevid, Eyvind Johnson, Ivar Lo, Fridégård, Martinson, Ahlin m fl. Och det gäller både verklighetsförankringen och det estetiska uttrycket för den.

Hur går det ihop? Innebar 1909 års "mogenhetsexamen" att arbetarförfattarna helt enkelt kunde plockas som färdiga frukter av den borgerliga kulturens odlare? Eller var det de själva som tog för sig av vad kulturen bjöd — utan att ge upp sin identitet?

Eyvind Johnson, borgerliga värden

Eyvind Johnssons väg till Nobelpriset motsvarar samtidigt hjälten utveckling i det svenska 1900-talets bildningsroman. När han återvänder till Sverige i början på 20-talet efter sina läroår ute i Europa vill han bli det ungsocialistiska partiets nye ledare. Men rörelsens nederlag och revolutionsvågens övergång till politisk stiltje för arbetarklassens del gör att han söker en ny identitet som författare i stället. Som sådan kommer han att föra individens och förlorarnas talan i historien. Som sådan kommer han också att utveckla den borgerliga romanens formella möjligheter i en utsträckning som gör att borgarna själva hamnar på efterkälken. Under Andra världskriget skulle han t o m bli den som — i Kriklon-serien — mest övertygande gestaltade och försvarade borgerliga livsvärden. Man kan faktiskt säga att han **överskrider** det borgerliga kulturarvet.

När socialdemokratin i början av 30-talet kommer till makten tar han på sig hatten och återvänder hem från sin kontinentala utsiktspunkt nere i Paris. Med **Romanen om Olof** sällar

han sig till raden av proletära självbiografer under 30-talet (**Godnatt jord, Lars Hård, Nässlorna blommar** m fl).

Kontakt med verkligheten?

Vilket överväldigande intryck dessa "kollektiva jagromaner" gav — hand i hand som de gick med socialdemokratins socialpolitik — får man en föreställning om hos en samtida besinningsfull kritiker som Erik Blomberg. Han ser den nya litteraturen i ett världsomfattande perspektiv och undrar om inte mänskligheten nu "förts fram till det stadium i sin utveckling, som motsvarar barnets ofrånkomliga upplevelse av **verkligheten**, den tvingande kontakten med sin tillvaros realiteter". Han begränsar sig sedan till att tala om den svenska arbetarklassen, som "efter sin storm- och drangperiod trängt fram till en viss politisk mognad och meddelaktighet i samhället, som ger den möjlighet att se sig om".

Arbetarförfattarnas egen Strindbergsfejd

Blomberg ställer sig alltså bakom uppfattningen att arbetarrörelsens historia under 1900-talet kan ses som en harmonisk utvecklingsprocess, jämförbar med individens personlighetsutveckling. Han klär den i freudiansk språkdräkt. Men den har ju också vissa motsvarigheter i verkligheten: den socialdemokratiska reformpolitiken, rösträttsreformen, borgerliga bildningsideal. För den författargeneration som verkade under 20-talet, innan socialdemokraterna kom till makten, var harmonin mindre självklar: de hade inte heller samma möjligheter att både se sig om och

samtidigt bevara sin sociala identitet.

År 1921 utspann sig en häftig debatt i tidningen Social-Demokraten. Den skulle nästan kunna betecknas som arbetarförfattarnas egen lilla Strindbergsfejd. Den direkta orsaken — som också röjer motsättningen mellan två generationer av arbetarförfattare — var att gymnasielektorn Richard Steffen introducerade termen "proletärdiktare" i en antologi för skolorbruk. Han gjorde ett, som han tyckte, representativt urval av moderna författare — vilket alltså även innefattade några diktare från arbetarklassen.

Proletärer — eller konstnärer?

Tilltaget ansågs på sina håll nära nog skandalöst eftersom litteraturhistorien dithills hade stannat vid Heidenstam. Det tomrum som efter Strindbergsfejden uppstått i den borgerliga offentlighetens syn på samtidslitteraturen fylldes nu snabbt, alltför snabbt för att kritiker och kulturväktare skulle hinna smälta dessa nya författare — som redan verkat ett decennium.

Ändå visar denna första introduktion av arbetarförfattarna på nationell nivå att förändringen på 20-talet innebar att de kom att hänföras till den litterära världen och inte — som på 00- och 10-talet — till arbetarrörelsen.

Förändringen speglas också i arbetarförfattarnas egna reaktioner. Den yngre generationen, företrädd av Ivan Oljelund, Ragnar Jändel och Harry Blomberg, vill överhuvud taget inte få stämpeln "proletärdiktare". Hedenvind och Koch däremot tackar — om också inte entydigt — för den nyvunna värdigheten. De yngre upplevde

Rudolf Värnlund — möttes av kritikens oförstående, drog på sig vänsterns ilska och frestade Bonniers tålamod.

beteckningen som komprettande och hävdade **konstnärskapet** i sig och vägen dit — den individuella frigörelsen från ursprungsmiljön — som det väsentliga för en författare ur arbetarklassen.

Frigörelsekampen gäller nu "andliga" ting snarare än materiella — och därmed försvinner också klasskampaspekten ur litteraturen. Om det före världskriget fanns två skilda system för produktion, distribution och konsumtion av litteratur, ett inom borgerligheten och ett annat för arbetarrörelsens litteratur, så tenderar de två nu att sammanfalla. En relativt enhetlig massmarknad växer fram och författarna — borgerliga som proletära — tvingas skriva för en anonym publik som varken är enhetligt borgerlig eller har påfallande proletära inslag. Därför kommer också litteraturkritiken att få ett stort inflytande på den litteratur som skrivs — det är den enda urskiljbara smakinstansen.

Kritikerkårens borgertlig-akademiska sammansättning var alltså inte utan betydelse för att den andra vägen av "barbar-skogslitteratur" skulle bli så pass markant som den blev i början av tjugotalet — en annan faktor var polariseringen mellan höger- och vänsterkrafter inom arbetarrörelsen.

Rudolf Värnlund, en klass för sig

Romaner som **Oljelunds I ny jord** (1920), **Blombergs Tiden och en människa** (1921) och **Jändels Den trånga porten** (1924) rör sig visserligen delvis i proletär miljö, men samtidigt är de ganska traditionella utvecklingsromaner. Hjältens förståelse av sig själv följer den borgerliga jag-individens mönster, och böckerna slutar med en hyllning till människan som människa samt till kulturen, hemmet och familjelyckan. Klassen och kollektivet blir faktiskt hot och hinder i denna individuella självuppfyllelse.

Rudolf Värnlunds romaner under tjugotalet står i det här avseendet i en klass för sig. De reproducerar inte den borgerliga romanens konventioner helt oreflekterat utan försöker också anvisa alternativa handlingsvägar för individen och kollektivet. Men Värnlund blir också undantaget som bekräftar regeln; ensam och isolerad försöker han gestalta ett proletärt livssammanhang inom den litterära institutionens ramar. Han hamnar i mellanställning: han möts av den borgerliga kritikens oförståelse, drar på sig vänsterns ilska och frestar Bonniers tålamod.

30-talet: en ny generation

Ändå är det alltså från och med tjugotalet som kritiken och litteraturhistorien brukar tala om att arbetarförfattarna "erövrar jungfruligt land åt litteraturen" och att "nya litterära motiv" dykt upp i och med deras bidrag. Den institutionella anpassningen tar sig sådana former att arbetarförfattarna i första hand tjänar den nationella kulturens och inte arbetarklassens intressen.

Sådana är villkoren för nästa generation av arbetarförfattare som får sitt definitiva genombrott i början av 30-talet: de är från början hänvisade till den litterära institutionen. Men samtidigt innebär den sociala utvecklingen efter att socialdemokraterna blivit statsbärande parti att själva den litterära institutionen förändras — liksom hela den borgerliga offentlighet som utgör dess resonansbotten.

Ett talande uttryck för den saken utgör den självbiografiska samlingsvolymen **Ansikten** som Bonniers ger ut 1932. Ett tjugotal mer eller mindre eta-

blerade arbetarförfattare bidrog och urvalet täcker de tre första decennierna av 1900-talet. Det ger ett generationsperspektiv samtidigt som man får uppfattningen att den litterära parnassen nu erövrar på bred front.

Den gruppgemenskapen tog sig många andra former, alltifrån "5 unga" till den senare "statarskolan". Det litterära livet på Gyldene Freden och Cosmopolite visar sig i sina mer tillspetsade former, inte så särskilt långt efter vad de borgerliga 10-talisterna åstadkom på Rydbergs och Feiths.

"Skall vi skriva politiska ledare?"

Arbetarförfattarnas fackliga medvetenhet resulterade bl a i att de startade en centralbyrå för förmedling av sina arbeten till pressen. Samma år — 1930 — arbetade Martin Koch och andra på att bilda en separat författarförening för enbart arbetarförfattare. I ett brev till Ture Nerman redogör Koch för planerna, och trots sina överdrifter ger det ändå en god bild

av hur arbetarförfattarna såg på sig själva:

"Så som jag har tänkt mig saken, skulle vår förening vara fullständigt partilös och kemiskt fri från allt det politiska skitpratet. I det dagliga livet får man mer än nog av 'politiskt' svammel — så över hövan nog, att man ofta känner sig färdig att storkna av äckel inför allt 'partiprat' från yttersta högern till yttersta vänstern.

Det är väl för tusan inte meningen, att vi ska sitta och läsa upp politiska ledare för varandra? — Vilja vi lugna våra 'proletära' samveten, kunna vi ju gå till närmaste arbetarkommun för att där någon kväll ge så mycket vackert, allvarligt eller lustigt, vi kunna hitta på att ge åt arbetets män och kvinnor — de sätta säkerligen mera värde på, att deras diktare äro människor än att de uppträda som politiska propagandamaskiner."

Arbetarförfattarna representerar arbetarklassen — men de

gör det i första hand som fria författare inom den litterära institutionen och på dess villkor. Den omedelbart klasskampsinriktade litteraturen hänvisas till den kommunistiska pressen vars proletkultideologi har sin förankring hos Komintern snarare än hos den svenska arbetarklassen.

30-talets rika arbetarlitteratur får också i mycket sin förklaring i ljuset av den socialdemokratiska krispolitikens sociala genomslagskraft. Men liksom den tar slut med 40-talet, så tenderar också arbetarförfattarna att förlora sin ideologiska betydelse som specifik grupp.

Visserligen fortsätter antalet författare ur arbetarklassen att öka under 40-talet och framåt — men samtidigt suddas klassbakgrunden ut på vägen till författarskapet. Den vägen går nämligen nu i en helt annan omfattning över traditionellt borgerliga bildningsinstitutioner. Studentexamen blir återigen gemensamt mandarinstreck för godkända författare oavsett klasstillhörighet.

Av de arbetare som medverkade i "Ansikten" var praktiskt taget alla autodidakter eller hade en kortare tids folkhögskola bakom sig. Folkhögskolan — som verkligen blev ett alternativ till den borgerliga skolformen eftersom den mer såg till elevernas individuella och sociala förutsättningar — verkar ha spelat ut sin roll i och med 40-talet.

Klassbakgrunden börjar suddas ut

I dag, på 70-talet, är utvecklingen delvis motsatt den som skisserats i denna artikel. Då var förhållandet mellan arbetarklassen och den litterära institutionen sådant att arbetaren

Eyvind Johnsons väg till Nobelpriset — "hjältens utveckling i det svenska 1900-talets bildningsroman".

kunde bli författare och i sin nya roll — i bästa fall — ge uttryck för sina proletära livserfarenheter. Nu kan man skönja en rörelse från institutionen till det arbetande folket. Författarna ifrågasätter sina traditionella

roller och försöker, främst genom skilda slag av dokumentär teknik, tolka proletära erfarenheter.

Frågan är ändå om det är sättet att lösa författarnas problematiska roll i klasskampen.

De historiska erfarenheterna visar att proletärlitteraturen kan leva upp till sin status bara som en del av och i förhållande till en växande levande arbetarrörelse.

F N Andersson: **FRANSKAN** **är för svår att skriva!**

Den franska litteraturen är stor och rik. Men den rymmer inga framstående arbetarförfattare — vare sig man menar författare från arbetarklassen eller författare som ansluter sig till proletariats ideologi.

Det kan tyckas egendomligt, men de ädlaste och mest framstegsvänliga tankar som har uttryckts i fransk litteratur har framförts av författare som suttit fast i fördomar, omöjliga att övervinna, vilka utbildats i barndomen och (som Sartre har påpekat) får en "att uppleva tillhörigheten till en social miljö som en besynnerlig händelse". I sina skrifter har de inte kunnat (eller velat) bryta med den stora klassicistiska och realistiska franska traditionen som har sina rötter i humanismen — den antika, sedan den kristna och slutligen den sekulariserade borgerliga humanismen.

Inte längre bara skurkar och tölpar

Det förhållandet att det inte har funnits några betydande proletärförfattare betyder naturligtvis inte att folket, och senare arbetarklassen, skulle lysa med sin frånvaro i den franska litteraturen. Under första hälften

av artonhundratalet införde författarna människor ur folket i sina romanvärldar som inte längre blott föreställde skurkar eller tölpar. Men denna litteratur — jag tänker på vissa verk av Georges Sand och Erckmann-Chatrian — kom ingalunda från folket. Det var ett borgerligt synsätt, men det nya var att folket betraktades med sympati och man försökte rentav tala till folket, om också utan framgång.

Det godas kamp mot det onda

Vid samma tid började följetongsromanen bli populär. Följetongen, som kom att få sådana oerhörda framgångar, beskrev ofta den fruktansvärda misär och de vidriga villkor som folket levde i; därför blev den läst. Eugène Sue, som är en typisk företrädare för denna medryckande men förljugna genre, visste precis hur man skulle utnyttja tjuskraften hos osårbara hjältar eller hos mer eller mindre hemliga och mystiska sammanslutningar som verkade i det fördolda för att lindra nöden och hämnas dem som förödmjukats av orättvisor.

Medvetet eller omedvetet

syftade denna drömvärld till att framhäva sådana hemliga rättvisare på bekostnad av den organiserade, solidariska arbetaren — att ersätta klasskampen med det godas kamp mot det onda. Men även om de var få fanns det arbetare som kämpade för att avslöja denna litteratur, som redan vid den här tiden var ett redskap för alienationen — ett redskap som senare skulle fulländas ytterligare.

Zola — arbetarna som samhällsklass

Om folket fanns med i följetongsromanen, så nöjde sig den stora realistiska romanen — det framväxande borgerskapets litterära form — med att skildra en mängd isolerade småborgares öden; och detta motsägs inte av att man kan finna enstaka folkliga gestalter hos exempelvis bröderna Goncourt. Den förste som skildrade kollektiva öden och framställde arbetarna som samhällsklass var Émile Zola. Han ställde sig i centrum för sin tids politiska strider med romaner som **Fällan**, **Dagbräckning** (**Den stora gruvstrejken**) och **Jorden**; med läran om den naturalistiska romanen (som påverkade många författare i

Frankrike men ännu fler i utlandet; det räcker att nämna Strindberg) och med sin uttalade vilja att "verka i sammanhang som man lärt sig behärska", samt med **J'Accuse** och kampen för sanningen i Dreyfusaffären. Genom att på detta sätt ställa frågan om de intellektuellas samhällsengagemang på sin spets orsakade han de rännor, som än idag löper tvärs igenom detta samhällsskikt.

En litteratur som bara iakttar

Inte desto mindre tillhör den naturalistiska romanen — i likhet med den realistiska ur vilken den utvecklats — det borgerliga samhället. Dess avslöjande av detta samhälle förblir metafysiskt, också när den idealiserar den kritiska metoden, ty sanningen är visserligen revolutionär men det räcker inte med att uttala den för att ändra på sakernas tillstånd. Naturalismen är det mest avancerade uttrycket för de motsägelser, de förhoppningar och de uppror som skakade det borgerligt intellektuella samhällsskiktet i övergångsfasen mellan den liberala och den industriella kapitalismen. Ändå förblir den när det gäller arbetarklassen en litteratur som iakttar — inte upplever.

Författarna och socialismen

Visserligen närmar vi oss det upplevda med Jules Vallès' roman **Jacques Vingtras**. Vallès avslöjade det förljugna i den balzaciska romanen och vad han kallade den "föraktliga typen" i den naturalistiska — och hans penna kunde verkligen skriva om folket. Men just hans strävan att förmänskliga sin trilogi — han skrev ju aldrig den breda

samhällsfresk han planerade — gör att verket uttrycker den individuella vreden hos en man "i ständigt uppror mot livets tyranni", inte mot samhällsordningen.

Efter första världskriget och oktoberrevolutionen är socialismen inte längre en idé — den står på dagordningen och kan förverkligas. Många författare talar också om den, antingen de är anslutna till kommunistpar-

Emile Zola — orsakade rännorna genom det intellektuella samhällsskiktet.

tiet eller ej. Men det handlar då om ett känslomässigt ställningstagande, som exempelvis Henri Barbusses stridbara och gripande pacifism och Romain Rollands strängt antifascistiska hållning.

Även Louis Aragon — den geniale kameleonten som skiftar från surrealism till revisionism, den franska kommunistiska litteraturens centralgestalt — inspireras obestriddligen i sina romaner mer av borgerliga karaktärer än av arbetarklassen, den förblir honom främmande. Och även om han har hyllat en nationell och folklig kultur, har han trots sin stora begåvning knappast själv försökt sig på denna genre.

De franska författarnas förhållande till socialismen — det

gäller även de minst vankelmödiga — har alltid handlat om en **politisk**, inte en **ideologisk** uppslutning. Den marxistiska världsuppfattningen har förblivit dem främmande. Deras författarskap har med andra ord inte på allvar förändrats av deras politiska och samhälleliga inställning. Det är den borgerligt intellektuella debatten som förs vidare i deras böcker. (Kanske bör man undanta Paul Vailant-Couturier, Paul Nizan och Jacques Decour, vilkas skönlitterära verk avbröts av politiskt arbete, av döden vid fronten och av nazistiska kulor? Frågan förblir obesvarad.)

Skälen bör sökas i språket

Men vilka är då de franska proletärförfattarna, författarna ur arbetarklassen? Man kan nämna Pierre Hamp, som lärde sig skriva vid de folkuniversitet som tillkom vid seklets början som en följd av de intellektuella dreyfusardernas och socialisternas gemensamma strävan att dela med sig av sitt vetande till arbetarklassen. Man kan nämna Eugène Dabit, som utifrån egna upplevelser kunde gestalta "styrkan och massan, evigt bedragen, evigt förtröstande" hos arbetarna och folket. Man kan nämna Tristan Rémy och Henry Poulaille, som företräder den anarko-syndikalistiska tradition som alltsedan Proudhon har fortsatt att påverka delar av den franska arbetarklassen. Man kan nämna andra namn som visar att det faktiskt finns en arbetarlitteratur.

Men trots detta råder det en skarp motsättning mellan den påtagliga bristen på proletärförfattare och omfattningen av de strider som fransk arbetarklass har utkämpat alltifrån sidenvä-

varnas uppror i Lyon på 1830-talet till strejken vid Lip.

Skälen till att ingen betydande röst inifrån har kunnat skildra vardagen bland dessa miljontals människor som gör historien bör sökas i språket.

Vi vet, att makten över språket är ett av de viktigaste medel varmed borgerskapet har upprättat sitt klassherravälde. Och "i högre grad än de flesta andra nationalspråk har franskan huvudsakligen varit en de välbärgades och de kultiverades egendom", som Claire Blanche Benveniste och André Chervel skriver i sin bok **L'Orthographe**.

Mycket tidigt insåg de franska arbetarna betydelsen av att kunna använda även språket som vapen. Deras fixering vid språkets makt var så stark att de — i motsats till vad som skedde i de flesta länder — förkastade sina dialekter. Men det var det riksfranska talspråket som de tillgodogjorde sig, inte det skrivna språket. Det lagbundna, anspråksfulla och aristokratiska skriftspråket förblev dem främmande.

"Viktigast att man lär sig"

Just detta upplevde den arbetare, som 1868 skrev till **Courrier populaire du Nord de la France**: "Det är svårt att på nytt läsa in vad man har glömt tio år efter att man slutat skolan; det gäller också mina färdigheter att skriva, det vimlar av fel som måste rättas." Men han tillade: "Det viktigaste är att man lär sig. De som kommer efter oss kommer att veta allt som behövs, och kanske kommer de att skriva som journalister" (citerat av R L Wagner i förordet till ordboken **Ortho**).

Borgerligheten, med de intellektuella i spetsen, har stelnat

Den franska arbetarklassen har utkämpat stora strider — här strejken vid Renaultverken, 1971 — men har inte skapat några arbetarförfattare.

i ett snobbistiskt och lärdomsbelastat språk. Den försvarar sedan ett sekel sitt språkliga arv genom att blockera den skrivna franskans funktionella utveckling. Följaktligen kan grammatikerna idag konstatera att "franskan är ett språk som **ingen som nyttjar det** kan smickra sig av att behärska väl" (Wagner i den anförda ordboken).

Benveniste och Chervel uttrycker sig mycket tydligt om detta i **L'Orthographe**: "Svårigheterna för den som använder språket får skyllas på språkets dubbla karaktär: vi har dels ett skrivet språk, dels ett talat. Man lär sig läsa i skolan men man lär sig inte att verkligen 'skriva'; möjligen att **skriva av**. Det är därför skolan så kraftigt betonar rättstavningen, som ger eleverna möjlighet att återge den eftersträfvade 'formen'. De enda som lär sig handskas med språket, och **vågar** handskas med det, är de som fortsätter sina studier så långt att de lär sig behärska inte bara stavning, utan också skriftspråkets ut-

trycksmedel, dess satslära och fraseologi. De övriga tappar lätt sina kunskaper i rättstavning några år efter skolans slut, om de inte får anledning att öva regelbundet. Trots revolutionerna och folkskolan förblir konsten att skriva ett klassprivilegium" (s 215).

En stor muntlig tradition

Förhållandet att det inte har funnits några stora proletärförfattare i Frankrike bekräftar att det skrivna språket utgör en sådan tröskel. Däremot finns det en stor muntlig arbetartradition, som präglas av obändig kraft, av lidelse och humor, av varm och känslomättad styrka.

Om denna muntliga litteratur hade kunnat bevaras (men inte bara nedtecknas, ty det skrivna språket är motståndare till all språklig tyngd och skulle oundvikligen göra det stortali- ga draget lite löjligt), så är det mycket troligt att den i grunden skulle ha förändrat bedömningen av den franska proletärlitteraturen.

varnas uppror i Lyon på 1830-talet till strejken vid Lip.

Skälen till att ingen betydande röst inifrån har kunnat skildra vardagen bland dessa miljon-tals människor som gör historien bör sökas i språket.

Vi vet, att makten över språket är ett av de viktigaste medel varmed borgerskapet har upprättat sitt klassherravälde. Och "i högre grad än de flesta andra nationalspråk har franskan huvudsakligen varit en de välbärgades och de kultiverades egendom", som Claire Blanche Benveniste och André Chervel skriver i sin bok *L'Orthographe*.

Mycket tidigt insåg de franska arbetarna betydelsen av att kunna använda även språket som vapen. Deras fixering vid språkets makt var så stark att de — i motsats till vad som skedde i de flesta länder — förkastade sina dialekter. Men det var det riksfranska talspråket som de tillgodogjorde sig, inte det skrivna språket. Det lagbundna, anspråksfulla och aristokratiska skriftspråket förblev dem främmande.

"Viktigast att man lär sig"

Just detta upplevde den arbetare, som 1868 skrev till *Courrier populaire du Nord de la France*: "Det är svårt att på nytt läsa in vad man har glömt tio år efter att man slutat skolan; det gäller också mina färdigheter att skriva, det vimlar av fel som måste rättas." Men han tillade: "Det viktigaste är att man lär sig. De som kommer efter oss kommer att veta allt som behövs, och kanske kommer de att skriva som journalister" (citerat av R L Wagner i förordet till ordboken *Ortho*).

Borgerligheten, med de intellektuella i spetsen, har stelnat

Den franska arbetarklassen har utkämpat stora strider — här strejken vid Renaultverken, 1971 — men har inte skapat några arbetarförfattare.

i ett snobbistiskt och lärdomsbelastat språk. Den försvarar sedan ett sekel sitt språkliga arv genom att blockera den skrivna franskans funktionella utveckling. Följaktligen kan grammatikerna idag konstatera att "franskan är ett språk som ingen som nyttjar det kan smickra sig av att behärska väl" (Wagner i den anförda ordboken).

Benveniste och Chervel uttrycker sig mycket tydligt om detta i *L'Orthographe*: "Svårigheterna för den som använder språket får skyllas på språkets dubbla karaktär: vi har dels ett skrivet språk, dels ett talat. Man lär sig läsa i skolan men man lär sig inte att verkligen 'skriva'; möjligen att skriva av. Det är därför skolan så kraftigt betonar rättstavningen, som ger eleverna möjlighet att återge den eftersträlvade 'formen'. De enda som lär sig handskas med språket, och vågar handskas med det, är de som fortsätter sina studier så långt att de lär sig behärska inte bara stavning, utan också skriftspråkets ut-

trycksmedel, dess satslära och fraseologi. De övriga tappat lätt sina kunskaper i rättstavning några år efter skolans slut, om de inte får anledning att öva regelbundet. Trots revolutionerna och folkskolan förblir konsten att skriva ett klassprivilegium" (s 215).

En stor muntlig tradition

Förhållandet att det inte har funnits några stora proletärförfattare i Frankrike bekräftar att det skrivna språket utgör en sådan tröskel. Däremot finns det en stor muntlig arbetartradition, som präglas av obändig kraft, av lidelse och humor, av varm och känslomättad styrka.

Om denna muntliga litteratur hade kunnat bevaras (men inte bara nedtecknas, ty det skrivna språket är motståndare till all språklig tyngd och skulle oundvikligen göra det stortaliga draget lite löjligt), så är det mycket troligt att den i grunden skulle ha förändrat bedömningen av den franska proletärlitteraturen.

Mats Rehnberg:

NÄR FOLK INTE KUNDE

Det finns, vid sidan av den stora skönlitteraturen från Stiernhielm till Strindberg, en stor folkelig litteraturskatt, oftast helt anonym. Folksagor, folkvisor, skillingtryck och ramsor — vilka var det som skrev dem, vilka läste och sjöng dem?

Elisabeth Melander frågade Mats Rehnberg, professor i folklivsforskning vid Stockholms universitet. Hans svar ger en bred översikt av den folkliga litteraturen och är kanske delvis överraskande: "Det är i skillingtrycken som hela vår diktade skönlitteratur på allvar är spridd."

Folkdikten upptäcktes i slutet av 1700-talet. Från England kom ett intresse för balladerna som spred sig till Tyskland. Den tyske filosofen Herder menade nu att eftersom det inte var kända skaldar som Goethe eller Schiller som skrivit dikterna, utan anonyma diktare ur folket, så var det folket som skapat dem kollektivt. Men så var inte alls fallet — det var ju inte fråga om någon körsång. Det var vismakare — ungefär som sentida spelmän — som hade tillverkat folkdikterna. Många av dem hade till motiv och form vandrat mellan olika länder.

Herder ansåg att det i varje land fanns någonting han kallade "folkets själ", det gällde då lantbefolkningen. Bakom den tanken låg den franske filosofen Rousseaus teorier om den

rena naturmänniskan eller den ädle vilden. Bakom låg också 1700-talets teorier om att lantbruket var det viktigaste i samhället, det närande.

Folkvisa och folkdans lanserades på 1800-talet

Folkintresset fick en del stöd i franska revolutionen, och i början på 1800-talet kom de nyromantiska strömningarna — särskilt i Tyskland — att intressera sig för den inhemska folkkulturen. I synnerhet den

som var typiskt för speciella trakter eller folkstammar. I Sverige lanserades sådana ord som folkvisa och folkdans just under 1800-talets början — och det är Geijer och Afzelius som ger ut folkvisor. Afzelius ger t ex ut "Svenska folkets sago-hävdor", berättelser ur svensk historia.

Den som annars introducerar det största antalet ord med kombinationen "folk" är nyromantikern Atterbom, som varit på resa i Tyskland.

LÄSA ELLER SKRIVA

— då berättade de

Folkintresset fortsätter sedan hela 1800-talet. Det får stöd i 1848 års julirevolution, då målarna i Düsseldorf börjar med folkliga motiv. Det får ett oerhört stöd genom hela den liberalism som går framåt under 1800-talet.

"Folk" — både social och nationell beteckning

Man menar olika saker med ordet folk. Det kan betyda folkstam — som göter eller germa-

ner. Med framväxandet av nationalstater börjar ordet användas också om nationens invånare. Under många århundraden har folkbegreppet dessutom fungerat som en motsats till begreppet herrarna. I Sverige var det allmogen, alltså bönderna och hantverkarna — de breda lagren — som räknades till folket. Prästerna och adeln och så småningom också borgarskapet räknades till herrarna. På så sätt kom ordet folk att fungera ömsom som nationell och ömsom som social beteckning beroende på i vilket sammanhang det användes.

Det "inhemska" var internationellt

Folkdikten var av olika slag. Den anonyma folkdikten som uppbars i de breda folklagren, det som Geijer kallar folkvisor, var helt enkelt till stora delar högreståndsvisor som bytt social miljö. Många av balladerna vet vi inte om de verkligen sjöngs från början av de breda lagren. Vi känner dem från 1500- och 1600-talen upptecknade i högreståndspersonernas visböcker, de var ju de enda som kunde skriva. Däremot vet vi att den stora folkliga berättelsekonsten främst levte i de breda lagren.

Lustigt är att när nyromantikerna upptäckte den här rika skatten hos folket, tolkade de till en början **den** som det mest

typiska. De typiska vardagssägerna, den typiska norska sagan, den typiska finska sagan osv. Det blev kvintessensen av den egna kulturen. Men forskningen visar istället att det som missuppfattades och missbegagnades som nationalistisk produktion ur folksjelen i stället var internationellt folkgods med olika varianter i olika länder.

Bara stadsbor

och rika kunde läsa

De människor som i äldre tid kunde få lära sig läsa var ett mycket smalt skikt. Det var stadsborna som gjorde affärer, det var stora delar av adeln som var ämbetsmän och godsägare, och så var det prästerna som var den universitetsutbildade klassen framför alla. Majoriteten var alltså inte läskunnig under långa tider. Men den hade ändå intresse för vad vi kallar litteratur: berättelser om sällsamma ting, verklighetsflykt, eller berättelser om något som hade inträffat.

Sagoberättare kunde tusenåriga sägner

Man använde den auditiva metoden för att lära ut dessa historier — man berättade dem muntligt. Det fanns sagoberättare som kunde berätta sällsamma sagor som var tusen år gamla. Man har tecknat upp sagor här i Sverige som har pa-

ralleller i den grekiska mytologien.

Somliga var duktiga sångare. Dem bad man sjunga. De blev utöware för sina kamrater, men alla kände innehållet.

Skillingtryck i massupplagor

På det sättet har det funnits en världslitteratur vid sidan av skönlitteraturen — en tusenårig, oöverskådligt stor folklig litteratur.

Småningom kom skillingtrycken. De hette så för att de bara kostade några skilling. Även den fattige kunde kosta på sig ett sådant. Det var fyra eller åttasidiga blad med tryckta visor i. De spriddes av kringvandrande försäljare eller på marknader, sedermera också i bokhandlar. Det började redan på 1600-talet, på 1700-talet blev det ganska vanligt och med 1800-talet kulminerade spridningen. Då blev ju Sverige ett läskunnigt land. Skillingtrycken spreds i upplagor på 500 till 10 000 exemplar. Vissa visor trycktes dock om gång på gång genom årtiondena och fick på så sätt en upplaga på hundratusentals ex. Så kan man följa en visas popularitet.

Lyrik och skämtvisor av kända och okända

Skillingtrycken innehöll folkliga visor med kärleksmotiv och emigrationsmotiv, bevaringsmotiv och skämtvisor. Men de var också fulla med dikter av våra kända skaldar, som Tegnér och biskop Ahlin, eller kvicka tanter som Anna-Maria Lenngren. Det var inte alltid namnen stod utsatta. Då hade ännu inte sådant som upphovsrätt uppstått, utan man tryckte av en bra dikt när man trodde den skulle falla

köparen på läppen. Våldigt svårlästa skaldar som Tegnér's måg Böttiger och Stagnelius förekom i sådana här skillingtryck.

Det är således i skillingtrycken som hela vår diktade skönlitteratur på allvar är spridd. Men läsaren visste inte vad som var skrivet av en stor diktare och vad som var den sketnare visan.

Mycket till spillo genom väckelsen

Väckelserörelsen — och sedermera arbetarrörelsen — följde upp traditionen från skillingtrycken med att trycka nya ord till gamla kända melodier. Men samtidigt kom väckelserörelsen att bitvis göra avbräck i folkmusiken. Fiolmusiken ledde nämligen till dans och dansen var inledning till synden. De spelmän som blev frälsta knäckte därför halsarna på sina fioler, varigenom mycken musiktradition gick till spillo. 1906 startade de första spelmanstäv-

lingarna för att ge lite status åt den musiken i en hård väckelsetid.

Män i kollektiv skrev särpräglade skrytvisor

Sedan vet vi ju att det finns många yrken som har haft särskilda yrkessånger, som tidsfördriv. Liksom man nuförtiden underhåller tempoarbetande människor på industrie med musik, så sjöng man själv förr i världen. Vi vet om rallarvisor och sjömansvisor, t ex, men inte särskilt mycket om smedvisor, eller snickarvisor och mjölnarvisor. Det beror på att i sådana yrken där karlarna bodde i kollektiva massor som på ett fartyg, i rallarbaracker eller i skogshuggarbarackerna, där blev de en särpräglad grupp som inte gick hem till hustru och barn på kvällen. Där växte det också fram visor, och de visorna beskriver yrket och dess besvär.

Ibland kan de utgöra ett kolossalt överskryt: när man är en utsatt grupp så överdriver

Musik under arbetet — Joseph Wilhelm Wallanders (1821–88) tavla "Rapströskning" ger en föreställning om när och hur arbetsvisorna användes.

**Det är lång, lång väg
till Tipperary.**

Svensk text af GUSTAV FONANDERN.

Beväringsvals

från Backamo. Ord af Göran Stenning.

Sjömansvisa.

Topsy.

One-step. Text af Sigge Björk. Musik af Max Koller.

Pelle med handklaveret.

Lugn hvilat sjön.

Skillingtrycken spreds från början av kringresande försäljare eller på marknader.

man sin egen betydelse. Rallarna kommer t ex in med dundrande steg på ölkaféet i ödemarken och kastar ut några andra pojkar, samtidigt som de klagat över sitt hårda öde.

Sång och rytm gjorde arbetet lättare

En förutsättning är alltså att de var tillsammans på fritiden, vilket inte smederna och mjölnarna var.

Sedan finns också rytmiska visor som underlättat arbetet. Stenhuggaren reglerade takten med sin hammare genom att sjunga hela tiden. Mycket av rallarnas sång var sådan. Och när fartygen gick sjöng sjömännen då de hissade upp ankaret. Det var oändliga skaror av karlar som sjöng rytmiskt för att kunna dra i linorna på samma gång. Baxarvisor sjöngs om man skulle flytta exempelvis en ångmaskin från fabriken ner till fartyget. Det gick åt en hundra man med linor som drog och ryckte en bit i taget. Då gick basen alltid och sjöng ungefär "Hå, blås till sidan, hå, blåsen därbak". Så satte hundra man till och svarade "Hå, bax,

nu ska det gå" och så ryckte de samtidigt.

**Effektivitetshöjande
sång gav tio öre mer**

Man till och med betalade de duktigaste sångarna. Den som var bra på att leda sången kunde få tio öre mer om dagen, eftersom hans sång var ett effektivitetsbefrämjande inslag.

Beväringsvisan eller soldatsången är exakt samma sak. Soldaternas arbete var ju att gå. Sjöng de i två/fjärdedels takt underlättades gåendet. Det gällde då att visan var lite underhållande och att den var lång så att den räckte några kilometer.

När Strindberg var ung biblioteksamanuens i Stockholm brukade han gå omkring på gatorna och teckna upp ramsor och sånt som arbetarna sjöng: baxarramsor, nattvaksrop. Han var den förste som tecknade upp sådant.

**Arbetsången försvann
med industrialiseringen**

När han bodde i "Strindbergshuset" på Karlavägen hörde han trumpetsignalerna från kasernerna morgon och kväll. Dessa signaler omtolkade beväringsarna till ord. Strindberg visste precis att när ena livgardet blåste så härmade beväringarna "Livgardisterna, livgardisterna tror att de kommer till Gud. I helsicke, i helsicke, där hamnar de alla till slut". Då svarade det andra livgardets trummor "Det beror på en slump om man kommer till Gud, det beror på en slump om man kommer till Gud".

När industrialiseringen kom försvann många av de gamla arbetssångerna. De som på 1800-talet började samla in folkdik-

Hjärterö-Valsen.

Musik af David Hellström Ord af Göran Stenning.

Var barmhärtig.

Lyrik Bonams. Af N. R. Bakelstén. Svensk översättning af Algot Sandberg.

Ola Liljeqvist och Pernilla.

Ny Spelemans-Visa.

Al N. J.

Torparfliekan.

Sångarmarsch.

Al Bergstedt.

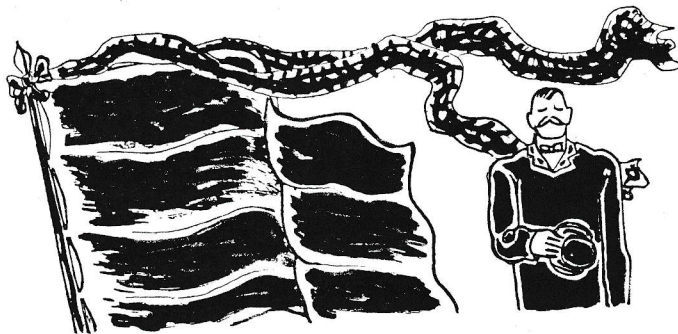
Senare såldes de också i bokhandlar för bara några skilling.

ter intresserade sig nämligen främst för balladerna. Vackra melodier som "Till Österland vill jag fara" och "Kristallen den fina" kom med. Men många av de enklare sångerna fick stryka på foten.

**Hembiträden spred
folktraditionerna**

I det gamla samhället arbetade man och hustru tillsammans på bondgården eller på torpet hela dagarna. Barntillsynen kombinerades då alltid med eldvakten. Och det var farfars eller mormors uppgift att se till att alltid ha elden brinnande och grytorna kokande. På så sätt kom barnuppfostran att hoppa över en generation, mestadelen av tiden. Och barnen lärde sig de gamla visorna av farmor och mormor.

När sedan landsbygdens flickor kom in till städerna som hembiträden i burgnare familjer förmedlade de folktraditionerna till högre stånds barnen i barnkammaren. Traditionerna kom alltså dessutom — via barnen — att tas in i helt annorlunda socialgrupper.

Somliga böcker blir klassiker. Andra glöms — mer eller mindre rättvist — bort.

En viktig ambition hos Förr och Nu är att stimulera till läsning — gärna av böcker som hamnat litet vid sidan av dagskritikens eller förlagspolitikens modervågor.

Vi vill då och då ge plats för påminnelser om böcker

Den slingriga, smala och

Månadens bok — det ligger en kanske oavsiktlig tragik i det uttrycket. En bok, så pass bra att den kan hissas i topp, måste deklasseras och ersättas med en annan nästkommande månad. Osv i en evinnerlig upprepning.

Kunde man inte i stället säga Årets böcker?

Tidningen Arbetet i Malmö har i sommar haft en serie där man presenterat mer eller mindre glömda arbetarförfattare. Det var en tacknämlig gärning som med fördel kunnat överskrida årtidernas gränsdragningar. Själv saknade jag särskilt ett namn: **Ture Blom**. Han om någon var en bokälskare och arbetardiktare som ungdomen idag borde lära känna.

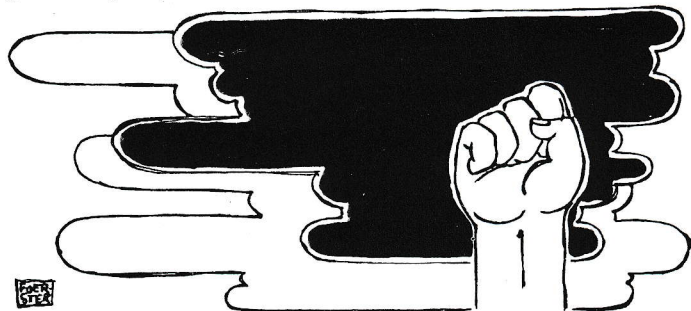
Ture Blom dog för några år sedan. Han var en god människa och vi var vänner. Han levde hela sitt liv i böckernas närhet. Under arbetstiden som bokpackare hos Bonniers bokförmedling. Under andra tider av dygnet som läsare och författare.

Ture Blom skrev några böcker, bl a en om Rudolf Värnlund och en om sig själv, som

han kallade **Vägen till boken**. När jag hörde talas om glömda böcker och glömda författare — det gör man ofta — då tänker jag alltid på Blom och hans

vet jag bara en säkert: Ivar Lo-Johansson. Vem läser idag Vägen till boken? Vem hittar den i bibliotek och bokhandel?

Vi har glömt bort Ture Blom

Vägen till boken.

Den kom ut 1959 på Folket i Bilds förlag. Baksidestexten slutade så här:

"Vägen till boken kommer att trotsa litterära moderiktningar som ett kulturhistoriskt dokument av värde, som en personligt färgad men naturtrogen bild av den intressanta epok under vilken Sverige förvandlades från ett land med nästan sydländsk fattigdom till en av världens rikaste stater."

Förlagets spådom kom på skam. Vem känner idag till namnet Ture Blom utanför en liten vänkrets? Bland författare

— det är den allvarliga sanningen. Ändå skrev han för knappt femton år sedan en av de finaste självbiografier en svensk arbetare åstadkommit. Klar i språket, brinnande socialt medveten och med en livslång förälskelse i den sorts bildningsverksamhet som också ger utrymme åt skönlitteraturen.

Han var en arbetarförfattare i det ordets allra vackraste bemärkelse.

Jag vet, det här är ett vänporträtt och i sådana sammanhang har man lätt till superlativer, men ändå har jag bara försökt säga en sanning som — om boken idag fick nya läsare

som hamnat i skymundan men som kanske kan ge viktiga insikter eller personliga läsupplevelser — antingen de är nyutkomna eller av äldre datum, skönlitterära eller faktaböcker.

Här berättar författaren Folke Fridell om en bok som beskriver en märklig bildningsgång, Ture Bloms "Vägen till boken".

backiga vägen till boken

— skulle delas av många. Det är jag övertygad om.

Ture Blom var en man ur folkrörelsedjupet och den kontakten behöll han livet ut. Han följde sin upptäckarfärd utan snedsprång eller sidoblickar. Han var en revoltör som tyckte om människor och böcker och kunde konsten att berätta om detta.

Det vore en tacknämlig kulturgärning om något förlag vågade sig på uppgiften att damma av Vägen till boken och ge ut den i pocket.

Ture Blom berättar utan stora åthävor; klart och redigt re-

läsupplevelse för de som redan vet.

Och ett igenkännande leende.

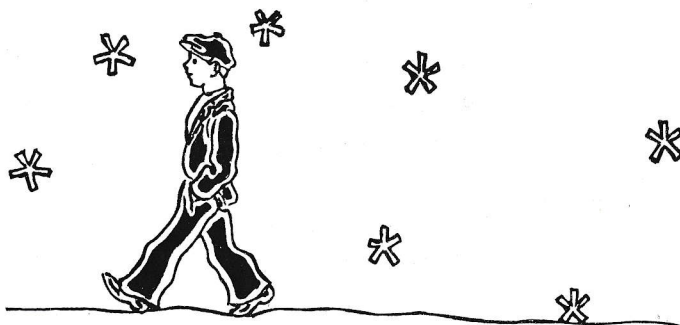
För Ture Blom var inte vägen till boken rak och problemlös. Den hade branta stigningar och hissande nerförslut; den var slingrig och smal som cykelstigarna förr i tiden. Det var en fråga om balanskonst mellan arbetets tvång och fritidens hunger. Målet var hela tiden vägen till boken.

Det började i föräldrahemmet med de första bokupptäckterna; fortsatte i det lilla sågverkssamhället med de första kontakterna med folk- och

huvudstaden.

Det är om allt detta han berättar i Vägen till boken som är helt självbiografisk. Men handlar om en fattig brukspojke som på egen hand fick treva sig fram på en vinglande bildningsväg, men som under detta sökande mötte medmänniskor och livsepisoder som han berättar om levande och initierat.

Ture Blom fick många vänner på sin väg mot böckernas värld och mycket är det om dessa han berättar i sin bok, men den ger också en fin bild av hur det kunde vara för en ung och kunskapsstörande arbetare när seklet var yngre än nu.

dovisar han fakta om sitt liv och sin tid på ett sätt som inte bara ger nyttig läsning för de som vet mycket lite om denna tid. Boken ger också en djup

bildningsorganisationerna.

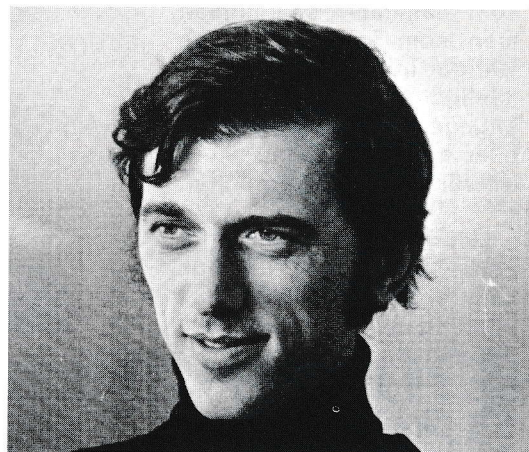
Brukspojken från Västmanland fick sin chans vid Brunnsviks folkhögskola för att till sist hamna på ett boklager i

Bilderna är hämtade ur Ture Bloms novellsamling "Timrets proletärer".

"En dag på vårvintern 1937 kom jag upp till honom" (nämligen Ragnar Johansson, förlagschef på Federativs) "med manuskriptet till en novellsamling. (— — —) Med tanke på förlagets begränsade ekonomiska resurser påkostades den med vignetter av Mille Foerster, som även ritade omslaget, så att det blev en vacker liten bok. Så hade jag då debuterat." (Ur "Min väg till boken")

Nästa höst utkommer en ny roman av Theodor Kallifatides, "Plogen och svärdet". Den är en fristående fortsättning på "Bönder och herrar" från 1973 och skildrar livet i den grekiska byn Jalos — den här gången vid tiden för Andra världskriget. Här presenterar Förr och Nu två kapitel ur den nya boken; de skildrar hur de tyska ockupanterna tvingas ge sig av — och hur amerikanerna och Marshallhjälpen kommer i stället.

Theodor Kallifatides är själv grek. Han invandrade till Sverige 1963, tog arbete som bl a diskare och började skriva böcker på svenska. Numera är han redaktör för tidskriften BLM.

Den svåra friheten

Tyskarna lämnade Jalos men den första fria dagen hade ändå inte blivit den glädjens dag man hade hoppats. Josef hunden hade tagit med sig fem barn som gisslan. Det var också ett sätt att skydda sig mot partisanernas bakhåll.

Vägen till Sparta kontrollerades inte längre av tyskarna. Partisanerna fanns överallt. De hade nyligen lyckats kidnappa en tysk general, som sändes vidare till engelsmännen på andra sidan egeiska havet.

Josef hunden var inte längre herre. Han var en jagad hare. När ordern kom att hans grupp skulle ansluta sig till de tyska styrkorna vid Sparta förstod han att kriget var slut.

Han förstod att hans flygplats aldrig skulle bli klar och han var rädd. Han var rädd alltsedan den gryning han var tvungen att skjuta den gamle storbonden Mousouris, byns oomtvistliga överhuvud.

Under hela det sista krigsåret hade han inte vågat ge sig på bestraffningsexpeditioner utanför Jalos. Det blev jaliternas lott att ta emot Josef hundens vrede för alla framgångar som partisanerna vann. Det var också under det sista året som alltfler jaliter engagerade sig i "säkerhetsbataljonerna". Det var det

enda sättet att komma undan Josef och "säkerhetsbataljonerna" på en gång. Sedan återstod bara partisanerna.

Den tyska truppen hade förskansat sig i byns skola, de hade satt igen dess fönster och omgärdat den med strömförande ståltråd. På gården hade man två kulsprutor och på taket en liten kanon.

Jaliterna hade döpt kanonen till Josef hundens lilla Berta. Lilla Berta hade använts en enda gång men det räckte till för att beröva jaliterna det enda träd som växte på deras berg, den Enarmade.

En morgon då jaliterna just hade vaknat och på böndernas vis stirrade mot himmelen för att sia om vädret, gjorde de stora ögon. På den Enarmades enda träd, det urgamla fikonsträdet, vajade den grekiska flaggan blå och vit.

De kunde även urskilja en partisan som hade klättrat upp i trädet och viftade som besatt med armarna. Josef hunden blev alldeles ifrån sig. Tyskarna sköt men avståndet var för stort och de vanliga maskingevären nådde inte fram.

Partisanen som hade beräknat detta drog under tiden ner sina byxor och visade sin håriga röv åt tyskarna, medan flaggan vajade över ho-

nom. Att visa röven åt motståndaren är en mycket gammal grekisk sed.

Under befrielsekriget mot turkarna åren 1821—1827 brukade Georgios Karaiskakis, nunnans son kallad, och sedermera den förste grekiske marskalk låta turkarna beskåda hans rumpa titt som tätt. Turkarna fick dock träff en gång men han dog inte.

Grekerna föraktar djupt sin bakdel. Av någon anledning som inte är lätt att veta anses bakdelen ful och löjlig. Om man vill säga att någon är riktigt anskrämlig, kan man säga att vederbörande ser ut som en rumpa eller om man vill antyda att man inte ger ett öre för vad någon säger kan man säga att man hör på med sin rumpa, eller att man "skriver" allt man hör på sin rumpa, eller att det är min rumpa som hör på ditt prat.

Men det är den manliga bakdelen som avses, inte den kvinnliga som tvärtom äger stort attrak-

"Sedan hängde de paketet på storklockans rep. Något mer gjorde de inte."

tivitet. Så är det nog i alla manssamhällen. Männen uppskattar sig själva framifrån och föraktar sig själva bakifrån medan de föraktar kvinnorna framifrån och uppskattar dem bakifrån.

Nå, partisanen visade alltså sin hånfulla rumpa åt tyskarna och Josef hunden blev rasande. Han gav order om att skjuta med kanonen och den djäveln som skötte lilla Berta måste ha kunnat sitt jobb, för det räckte med ett enda skott och fikonsträdet, partisanen och flaggan gick åt helvete!

Jaliterna som hade blundat när kanonskottet small, öppnade åter sina ögon och trädet var borta. Man kunde uppfatta bitar som flög genom luften, spillror av partisanen, flaggan och trädet.

Sedan dess var berget ännu naknare. Dess enda arm, det gamla fikonsträdet, hade gjort sin plikt mot nazismen och farbror Stelios passade på att motionera i kaféet om att tilldela berget pension som krigsinvalid.

Efter den bedriften var Josef hunden ännu mera hatad. Han visste att partisanerna skulle ta ganska stora risker för att bestraffa honom. Därför tog han gisslan med sig.

Den tyska gruppen satte sig i två lastbilar med barnen i den första. Barnens mödrar skrek och grät och ropade smädelser efter tyskarna men innerst inne var de säkra på att partisanerna inte skulle anfälla.

De visste att partisanerna skulle vänta på ett bättre tillfälle. Josef hunden skulle inte heller avrätta fem barn utan vidare. Hans väg till Tyskland var ännu ganska lång.

Men med fem barn bortrövade kunde inte den första fria dagen bli den glädjens dag man hade tänkt sig. Jaliterna samlades på torget och försökte trösta de olyckliga mödrarna, torka deras tårar.

Farbror Stelios var outtröttlig. Han hade ett ord till alla, han hade en öm gest för alla. Han kallades inte Jalos' stora hjärta utan anledning.

Senare på dagen, då alla mödrar hade gått till sina hem, och man bara hörde deras stilla gråt, kom männen till torget igen. Men det var bara gamla män kvar. Gamla män och några barn. Torget kändes plötsligt alldeles för stort. De tre kaféerna kändes alldeles för många.

På det högra kaféet, där Jalos' överhet brukade samlas satt nu prästen ensam. Den gamle Mousouris var död. Hans son var död. Andra storbönder hade flytt. Domaren var i berget, advokaten hade arkebuserats, gendarmertiljtnanten hade blivit förflyttad.

Prästen och kyrkan hade överlevt ockupationen. Skolan var ibland stängd och ibland öppen men kyrkan stod alltid öppen. Jalos' väldige fåraherde, vars röda näsa hade blivit ännu rödare av allt vin han druckit fortsatte att mäsas över jaliterna och jaliterna fortsatte att gå i mässan.

Psalmsångarna hade också klarat sig, men de hade lämnat Jalos. Den högra psalmsångaren hade fått plats i ett kloster utanför Sparta där hans konst verkligen uppskattades. Medan den vänstra hade gjort en lysande karriär.

Ryktet om hans förunderligt vackra röst hade nått Sparta, och Biskopen som var öppen för alla slags rykten hade skickat talangscouter till Jalos för att lyssna på psalmsångaren, varpå han fick anställning i Biskopens egen kyrka.

Av kyrkans folk var det bara klockringaren som hade gått ur tiden, som man säger. Klockringarens underbara spel hade tystnat för gott. Jaliterna saknade det. Hans spel hade varit som balsam för deras plågade själar. Söndagarna hade varit en fest för då ringde klockorna i ringarens rytm och takt.

Men ringaren som hade trott att han skulle bli gammal och att han skulle åka till Amerika blev aldrig gammal och åkte aldrig till Amerika. Han avrättades av säkerhetsbataljonerna, de grekiska kollaboratörernas och fascisternas beväpnade band.

Han hade med sitt klockspel varnat partisanerna för ett bakhåll, som säkerhetsbataljonerna tillsammans med tyskarna hade planerat. De hade tagit ställning på bägge sidor av bron som förde till Jalos och partisanerna måste passera bron.

Han såg partisanerna komma utan att ana något och jaliterna höll andan. Alla ville göra något men ingen vågade. De stod bakom sina fönster och såg hur partisanerna närmade sig alltmer. Man kunde nästan se hur de skulle mejas ner av tyska och grekiska kulor.

Men då orkade inte ringaren längre. Han rusade upp till kyrktornet och ringde med sina klockor som en besatt. Partisanerna förstod omedelbart att något var på tok och försvann uppåt den Enarmade, dit varken tyskar eller greker vågade bege sig.

Tyskarna blev rasande och ville avrätta ringaren på fläcken. Men "säkerhetsbataljonernas" chef, den beryktade Dimitsanas, lugnade ner dem. Partisanerna skulle de ta en annan gång. Ringaren skulle han sköta själv på sitt eget sätt.

Två "bataljonister", som folket kallade dem, klättrade upp till kyrktornet. Klockringaren gjorde inget motstånd, det var meningslöst. Bataljonisterna band honom i armar och ben och band sedan ihop armar och ben bakom hans rygg så att han såg ut som ett julpaket, bara omslagspappret fattades.

Sedan hängde de paketet på storklockans rep. Något mer gjorde de inte. En och annan spottloska och ett par hurringar fick han givetvis, men det var inte så mycket.

Ringaren var alldeles klar i huvudet, och han förstod att han skulle dö där, fastbunden vid sin älskade klocka, han skulle dö omsluten av storklockans mäktiga klang.

Hans kropp svävade med vinden som en pendel, och för varje gång klämtade klockan. Ringaren var mitt i ljudet, han tackade Gud att han var döv, för annars skulle ljudet döda honom.

Detta pågick i en veckas tid. Ibland svimmade han, ibland trodde jaliterna att han hade dött, men det tog en vecka innan han dog av svält och utmattning.

Under en hel vecka ringde klockan, ibland i ringarens takt ibland i vindens. Storklockan, jaliternas stolthet. Den var så stor, att två vuxna män kunde få plats i valvet. Gamla tidens mest berömda smed hade gjutit den i finaste malm och han hade sagt, att om klockan får så mycket som en enda rispa då skall jag hänga mig här framför allas ögon.

Klockan hade inte fått en rispa under tvåhundra femtio år trots att kläppen var stor som ett människohuvud. Den gamle smedens ord var sant.

Sex dagar hade gått och ringaren hängde ännu levande vid sin klocka. Men den sjätte dagen hörde man att klockans ljud hade förändrats. Det hade mattats av, blivit orent.

Jaliterna fick lov att gå upp till tornet. Ringaren var död och storklockan hade spruckit. Storklockan, klangens drottning i Jalos, hade dött tillsammans med sin förste älskare, den döve ringaren.

Så nu satt prästen ensam på kaféet. Men inte ens förut hade ringaren fått plats vid hans bord. Ringarens sociala ställning var för låg för det.

Ide två andra kaféerna, småböndernas kafé och de jordlösa, fanns det inte heller gott om folk. Bara några gamlingar. Jalos hade förlorat sin ungdom. Den ena muraren var död, den andra i Tyskland. Slaktaren var död, sme-

den hade givit sig av till berget för att söka efter Karina den fagra, som han älskade över allt annat på jorden.

Karina, som först hade förlorat sin far, sedan även slaktaren, som hon i hemlighet hade kär, hade bestämt sig för att lämna även smeden. Hon hade bestämt sig att aldrig låta någon man komma henne nära, ty hon hade burit olycka till alla män som hon älskat och till alla som älskade henne.

Av småbönderna var det relativt få som hade anslutit sig till motståndsrörelsen, men däremot var det desto flera som hade transporterats till straffarbetsläger antingen i andra delar av Grekland eller i Tyskland.

Sedan hade "säkerhetsbataljonerna" gjort sitt och partisanerna sitt. Jalos hade inget ungt folk kvar.

Men någonting fanns ännu kvar. Något nytt som farbror Stelios inte med detsamma kunde säga vad det var. Han drack sitt kaffe tillsammans med de andra gamla männen, och alla anade att något nytt hade inträffat men ingen visste riktigt vad.

Torget kändes för stort, gränserna mellan de tre kaféerna meningslösa. Tyskarna och kriget hade rivit sönder Jalos' urgamla uppbyggnad. Plötsligt förstod farbror Stelios att en ny frihet höll på att växa upp, en frihet som inte hade något

som helst med tyskarna frånvaro att göra.

"Bland ruinerna är vi alla lika", tänkte han för sig själv, men han vågade inte säga det högt. Han ville inte förekomma den nya friheten, den skulle yppas av sig själv.

"Gud give att den inte kostar för mycket", bad han återigen tyst.

Det verkade som om också de övriga insåg vad som hade hänt. Prästen reste sin ärevördiga rumpa från stolen och gick över till det mittersta kaféet dit även de jordlösa gamlingarna från det vänstra kaféet styrde sina trötta steg, som kändes ännu tyngre att ta efter många skålar för friheten.

De enda som protesterade var kyparna, för nu skulle det bli bråk igen, förstås. Vem som var kund till vem blev en tvistefråga bland kyparna, men deras protester hörsammades inte. Kyparna kunde hålla reda på sina klienter själva. Kunderna var inte så värst många numera.

Det var första gången på oräkneliga år som alla jaliter satt samlade på samma kafé. Murarna mellan dem var rivna, den tyska stormen hade jämnat Jalos.

En ny lycka och ett nytt hopp spirade upp men det skulle inte dröja länge förrän man hade återrest samma gamla murar. Men det krävdes ett inbördeskrig, ett blodigt brödrarkrig till det.

Grekländs svarta hjärta och Marshallhjälpen

I trakten kring Jalos och i Jalos var andan konservativ sedan urminnes tider. Lakonien har alltid varit kungarnas och generalernas förlovade land. Lakonien är Grekländs svarta hjärta.

Partisanerna i Lakonien var inte särskilt många, men de var desto bittrare, desto mer beslutssamma. Liksom de som jagade dem. Inbördeskriget i Lakonien var grymt, hänsynslöst och ofrånkomligt.

Jalos avfolkades ständigt. Människorna sökte sig till de stora städerna där man åtminstone kunde komma undan krigets vardag. Men andra

människor kom till Jalos. De var "flyktingar". De var människor från bergsbyarna som helt enkelt fick lämna sina hem och sina åkrar, om de hade några, så att partisanerna inte skulle ha något stöd.

Varje dag kom nya flyktingar till Jalos. Ibland med bara några kläder, ibland med en kärra lastad av alla slags nödvändiga och onödiga ting, ibland med små barn i famnen eller en sjuk gamling.

De fick klara sig bäst de kunde och jaliterna mumlade redan om dessa "snyltgäster". Regeringen hade lovat bostad och arbete, men ingenting

A. J.

"De fick klara sig bäst de kunde och jaliterna mumlade redan om dessa 'snyltgäster'. Regeringen hade lovat bostad och arbete, men ingenting hände.

hände. Man ställde upp några tält, de lyckliga som kämpade sig till en plats därinne var få, och det var också allt.

"Flyktingbyar" var ett amerikanskt påhitt. Det var också USA som hittade på den s k Marshallplanen. Den grekiska staten skulle få ekonomisk hjälp att reparera krigsskadorna.

Välgödda amerikanska gossar kom till Jalos och delade ut tandborstar till flyktingarna, tandborstar och tuggummi.

Kärringarna från Röda korset kom också och delade ut en förbannad torskleverolja som smakade satan och som höll på att leda till inbördeskrig mellan föräldrar och barn.

Motståndet mot torskleveroljan var så stort, att läraren fick dela ut den under skoltimmarna och personligen övervaka att den svaldes. Så småningom fick man också en klyfta apelsin för att svälja ner eländet, men det hjälpte inte. Många barn kräktes som katter.

Även prästen fick hålla en predikan om hur nyttigt det var med den där oljan, fast när han smakade på den yttrade han sig sålunda:

— Fy satan! Det är tur att inte nattvarden smakar likadant, annars skulle vi vara hedningar allihop.

Under tiden blomstrade svarta börshandeln i Aten och Pireus. Folk med pengar köpte billigt från Röda korset eller från de ansvariga för Marshallplanen. Det hindrade dock inte att alla höll långa patriotiska tal, öste förbannelser över kommunismen och dessa förlorade själar som trodde på den. Sedan gick man vidare till nästa flyktingläger.

Men även Jalos' kommun fick känningar av Marshallplanen. Man tilldelade nämligen kommunen två jättestora ungerska hästar, som skulle tjänstgöra som en sorts levande traktorer och förmodligen även som gödselfabriker för i Jalos hade man aldrig sett ett djur som kunde skita en så stor ångande kulle av gammalt hederligt grekiskt hö.

När Dimitreas, som i en officiell ceremoni tog emot hästarna, såg bestarna för första gången, höll han på att svimma.

— Vi måste nog ligga i ordentligt allihopa om

vi skall kunna skaffa hö åt dom här två, anförtrorde han sina närmaste män.

De två hästarna blev snart legendariska. Folk från andra byar kom till Jalos för att beskåda dem, och Dimitreas, som egentligen inte borde vara borgmästare utan cirkusdirektör, införde inträdesbiljett till stallet.

De två ungerska stona räddade även Stormunnens liv. Dimitreas behövde någon som skulle sköta de kommunala hästarna och då tänkte han på Stormunnen som satt inspärrad och åt kommunens mat utan att göra nytta för sig.

Stormunnen fick sköta hästarna och de blev för honom som en sorts far och mor, fast de bägge två var ston. Jannis den Troende och Minos besökte ofta Stormunnen och ventilerade frågan om vad det kunde vara för en hingst som orkade bestiga dessa två berg.

Men med Marshallplanen kom flera attraktioner till Jalos. Jaliterna fick för första gången gå på bio. Det var en militär bil som kom till Jalos och de hade högtalare, och alla kallades till torget samma kväll och då satte man upp en duk på vilket de häpna jaliterna fick se bilder från de senaste slagen runt om i Grekland, ackompanjerade av militärmusik och en högröstad herre som kallade partisanerna för "banditer" och armén för "våra celebra väpnade styrkor".

Men sedan kom den verkliga höjdpunkten. Man visade en långfilm och innan dess visade man 20th Century Fox journalfilm, den som alltid börjar med långbenta flickor som marscherar, och här jaliterna såg dessa nakna ben började de vissla av förtjusning och ropade till varandra, "Oh, herre Jesus, den som fick vara där!"

Efter journalfilmen kom spelfilmen. Det var en kärlekshistoria mellan en fattig pojke som i slutet av filmen hade blivit miljonär och en uppstudsigt högrestånds böna som i slutet av filmen hade blivit snäll som ett lamm och gravid som en elefant.

När han kysste henne för första gången efter halva filmen blev det verkligen liv på församlingen. Det visslades och det ropades "Akta honungen" eller "Ge mig också farbror". Sedan när han äntligen var i gång med att göra henne havande visade regissören naturbilder med klippor och vågor och jaliternas besvikelse var obeskrivlig.

Detta med film var ett stort mysterium. Några trodde, att om man sprang bakom duken skulle man verkligen få se det man inte annars fick se.

Och när hjältinnan satt med korslagda ben var det många som böjde sig ner för att blicka under hennes kjol.

Det skulle dröja länge innan jaliterna kom underfund med hur filmen fungerar, men de kunde ändå inte låta bli att engegera sig så djupt i handlingen, särskilt i Westernfilmerna, att det t o m uppstod slagsmål mellan åskådarna, för det var några som höll med den Gode och några som höll med de Onda. Det var alltid så att den Gode var en medan De onda var flera. Uncle Sam mot resten av världen.

När t ex de Onda hade ordnat ett vackert bak-håll och den Gode kom ridande utan att ana något, skrek de som höll på honom och varnade honom: "Akta dig!"

Varpå den Gode fick syn på de Onda och gjorde sylt av dem, och de åskådare som hade hoppats att han skulle få sig en snyting, satt där med lång näsa, och deras besvikelse vändes mot hans anhängare.

Ja, det var mycket som kom till Grekland med Marshallplanen. Även kondomen anlände då och man hade en liten reklamfilm som man visade i tid och otid och den handlade om en liten vit katt och en stor svart katt och den stora svarta katten sade "mjao, mjao" och den lilla vita katten svarade: "Ja, men bara med mössan på!"

Det tog ungefär ett år för jaliterna att komma underfund med vad filmen gjorde reklam för.

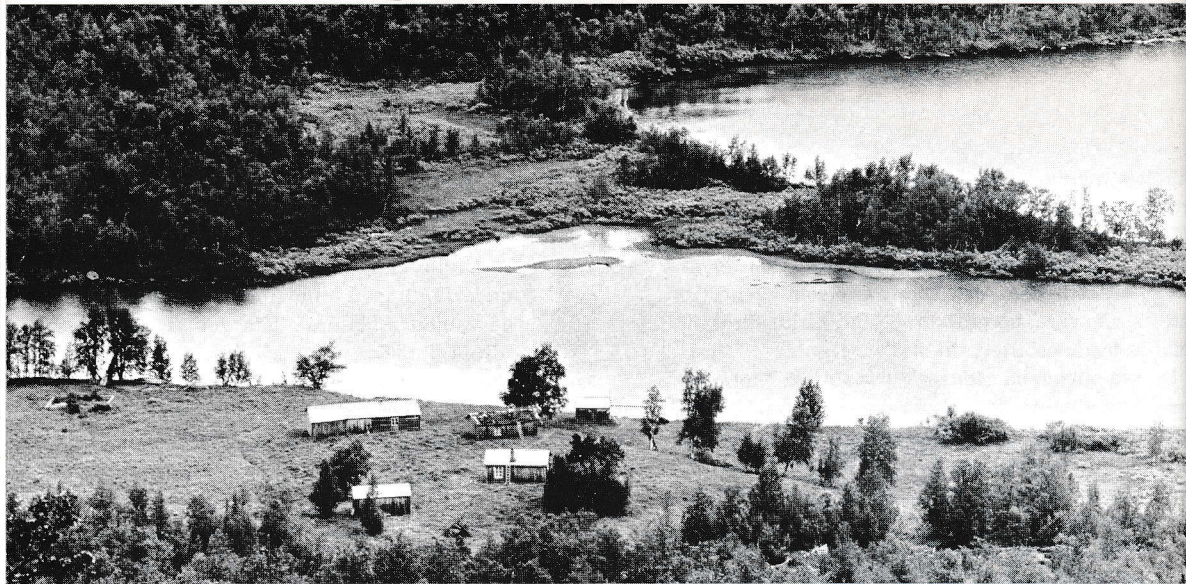
Marshallplanen blev så småningom en symbol. Alla visste om dess existens fast det var få som blev välsignade. Om någon plötsligt lyckades bli rik sade man att "han är med i Marshallplanen". USA var populärt både i Jalos och resten av Grekland.

Allt nytt som kom till Grekland sades härstamma från Marshallplanen, och det berättades om en borgmästare som när han skulle välkomna ett kompani svarta marinsoldater sade: "Och tack vare Marshallplanen får vi även beskåda dessa svartingar!"

Men det kunde inte hjälpas. Uncle Sam hade vunnit det jaltiska hjärtat.

Teckningarna är gjorda av Annelie Jordahl. Hon är född 1945 i Helsingborg och gick på Konsthögskolan 1969-74. Hon arbetar med grafik.

På sidan 4 i detta nummer berättar Annelie Jordahl om konstnären Sven Ljungberg, som hon besökt i Ljungby.

"Som en glänta i ett väldigt skogshav..." Ovan och till höger nybyggen i Sorsele kommun i Västerbottens lappmarker.

Det här landskapet är gjort med yxa och lie...

Det svenska landskapet har inte skapat sig självt. Det är resultatet av mänskligt arbete i många generationer. Att betrakta landskapsbilden är därför också att studera historia: åkrarnas utseende berättar om jordbruksteknik och ägodelning, lövängarna om behovet av föda åt boskapen.

Författaren och fotografen Sune Jonsson har länge arbetat med att i bild dokumentera den svenske bondens liv och odlingslandskapets förvandling. Här presenterar han en serie bilder som beskriver hur Västerbottens landskap formats av dess odlare.

Text: Per Uno Ågren, landsantikvarie i Västerbotten.

Om man betraktar en gård i lappmarken från någon högt belägen utsiktspunkt kan resultatet av bondens odlarmöda te sig obetydligt: som en glänta i ett väldigt skogshav. Den bilden är dock en smula bedräglig. Gläntan är bara en utgångspunkt, själva basplatsen för en vidsträckt verksamhet — det mångsidiga utnyttjandet av den kringliggande traktens olika tillgångar.

Med den primitiva teknik och de enkla redskap som kolonisatören kunde använda krävde anpassningen till omgivningens villkor stora arealer för att ge bärgning åt en familj. Vintern blev ändå många gånger både för lång och för hård; sommaren ändå för kort, torr eller regnig för att förrådshushållningen skulle fungera.

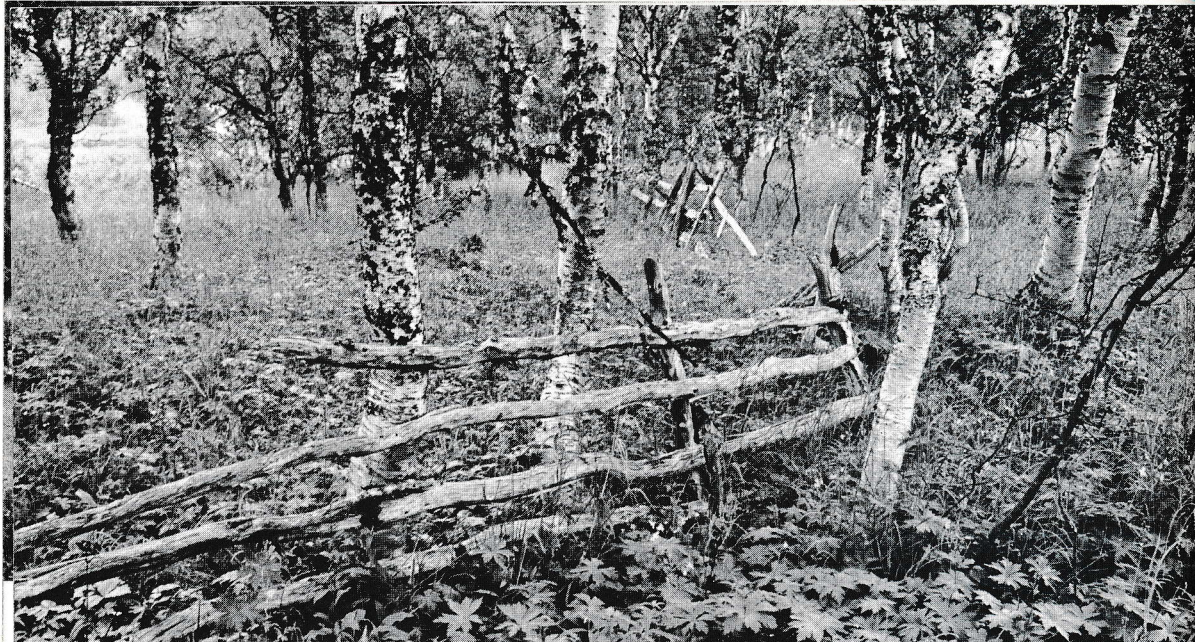
Dokumentet kring bosättnings uppkomst berättar om behovet av en rad naturtillgångar. Av näverskog som gav material till hustaken. Av fisksjö och

gillerskog. Av flakaland, där "flakar" — en typ av fällor för fågelfångst — kunde sättas ut. Av lövskog för insamling av löv — ett viktigt tilläggsfoder. Samt, framför allt, av slätterland.

Nybyggaren var boskapsskötare i första hand och därför direkt beroende av tillgången på gräs som kunde förvandlas till hö för vintern. Mängden hö vid slåtterns slut var helt enkelt den avgörande faktorn i överlevandets aritmetik. Man räknade höhässjorna — var och en av dem innehöll en bestämd mängd och man visste hur många hässjor som gick åt för att vinterföda en ko, en häst eller ett får. En division visade hur många djur som var möjliga att behålla och hur många som måste slaktas.

Nybyggaren brukar också kallas fångstman, eftersom jakten och fisket var viktiga inslag i hans ekonomi. Ändå var det höfångsten på ängen som var viktigast. Ängarna han använ-

Slätterängarna är av många slag. Här en — på Matsoljokudden i Sorsele kommun — som vuxit igen.

de var av många slag, i handlingar och i muntlig tradition beskrivs de med en rikt differentierad vokabulär. Redan de många namnen visar på slättermarkernas betydelse.

Slättermyrarna — som upptog de största ytorna — uppkallades efter den dominerande foderväxten, efter hur lång tid den tog att slå eller hur ofta den kunde slås.

Från många synpunkter viktiga var också strandängarna och röjningslanden, som gav ett örtrikt och värdefullt foder. I själva verket var det ju den naturliga gräsväxten längs ständer och vattendrag som ursprungligen gav upphov till bosättningen — därav också lappmarkens alla ortnamn sammansatta med sel, träsk, sjö och vatten.

Ännu under 1600-talet fanns det knappt någon fast bebyggelse alls i lappmarken. 1671 reste en kunglig kommission genom Västerbotten för att undersöka förutsättningarna för jordbruk. Den förundrade sig storligen över den rika naturliga gräsväxten längs älvstränderna. Kommissionen observerade också

så — vid Öreälven — hur de årliga översvämningarna gynnar bördigheten på ängarna,

”liksom göder stranden och gräsväxten förmerar, vilket allt ögonskenligen syntes att gräset var mäktigt frodigt och jordtjockt”.

Samma iakttagelse gjordes — och utnyttjades — på många håll i lappmarken. I småskollä-

Ett dike gav större skörd

raren O P Petterssons utomordentliga beskrivning av vilhelminabyarnas historia, **Gamla byar i Vilhelmina, I—III**, berättas t ex om en bonde i byn Granliden under förra hälften av 1800-talet. Han kom på tanken att öka vattenmängden i kvarnbäcken genom att leda över vattnet från en annan bäck med hjälp av ett dike. Diket råkade passera ett par slättermyrar. När vattenmängden blev större kunde mycket riktigt kvarnen och sågen hållas igång längre tid än förut — men diket hade också en oväntad konsekvens:

”Följande sommar sågo gubbarna till sin förvåning att på myrarna, över vilka vattnet strömmat fram, hade det satt till att växa starr, hög och tät, och när de slog dessa myrar fick man på dem ställa upp en mängd nya hässjor, ty myrarna avkastade mångdubbelt och flerdubbelt mera foder än förut. Bönderna insågo, att det var vattnet som hade gjort myrarna så frodiga och växteliga, och togo sig nu till att leda vatten på flertalet av sina myrar. De började inbärga en mycket riklig höskörd årligen och fingo därigenom tillfälle att föda upp ett stort antal kor, får och hästar.”

Under 1700- och 1800-talen byggdes så diken och fördämningar som skapade ”vattenledningsmyrar”, damm- och över-silningsängar. På det sättet ökades starkt avkastningen från myrar och strandängar med dålig gräsväxt.

Slätterlandskapet — formgivet av lie och röjningssyxa — är det dominerande odlingslandskapet i inland och lappmark. Arbetet

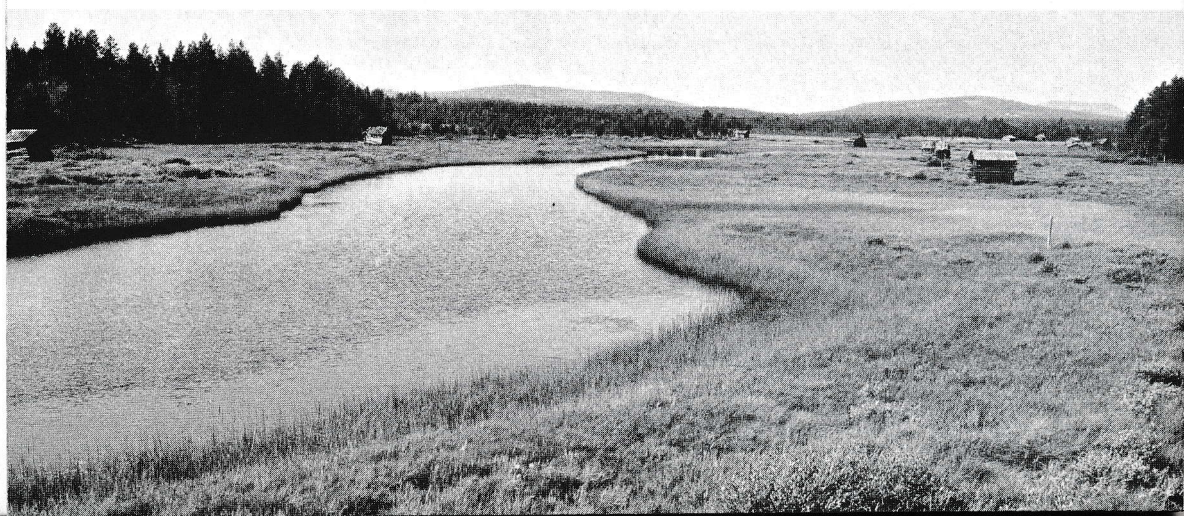

Nybyggaren var först och främst boskapsskötare och därför beroende av tillgången på hö för vintern. Bilderna ovan och nedan från gården Rödingvik vid Stora Tjulträsket i Sorsele kommun — den är helt väglös och följer fortfarande i stort sett naturahushållningens principer.

Gräsväxten kring vattendragen var det som ursprungligen gav upphov till bosättningen i lappmarken. Ovan en bäckslätteräng, nedan det omfattande ängsslätterområdet efter Gigån.

med slättermarken präglade också nybyggarens hela arbetsår: slätter från första veckan i juli till dess snön föll, röjning och städning av marken, tillsyn av diken och dämningar, hemkörning av höet från hässjor och lador.

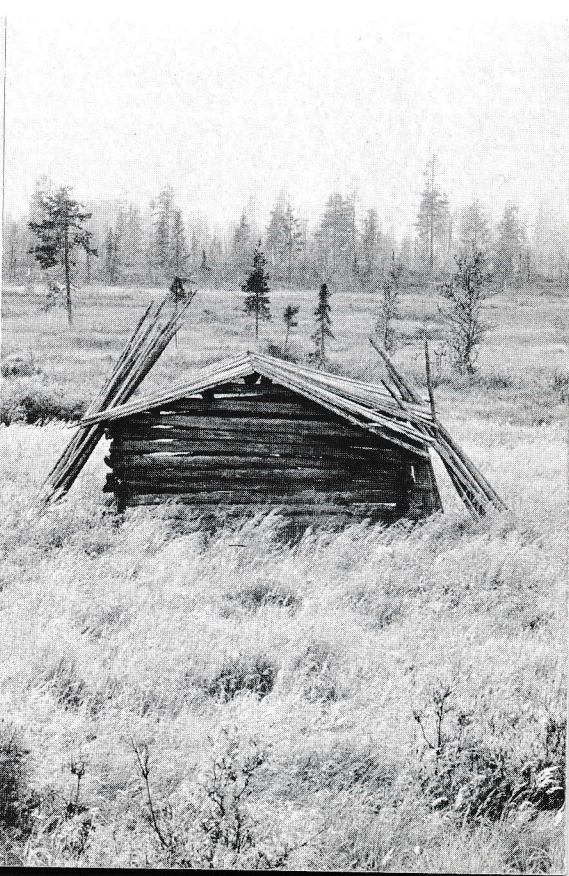
Att de senare är ett så påfallande inslag i landskapsbilden beror på väglöshet och tidsbrist på sommarhalvåret — på vintern fanns både tid och transportmöjligheter. Med höskrindan på slädmeder och hästen på snöskor — "trygor" — var hemkörningen enkel.

I sin klassiska skildring av det svenska kulturlandskapet, **Svensk bygd**, karakteriserade **Carl Fries** lappmarken med orden "yngst är äldst i svensk bygd". Vad han menade var att den teknik som format landskapet här är densamma som den som under förhistorisk tid gav upphov till den äldsta fasta bosättningen i södra och mellersta Sverige.

Men de senast befolkade utkantsbygderna i övre Norrland blev också de i glesbygdssverige som först avfolkades. Det gamla odlingslandskap som **Sune Jonsson** här fotograferat är ett ruinlandskap, statt i snabbt förfall. Lador och hässjor som inte längre nyttjas rasar snart ihop. Gräsytor som inte slås och röjs återerövrats tyst och effektivt av skogen.

Väglösheten och brådskan på sommarhalvåret har gjort hässjor och lador till vanliga inslag i landskapsbilden, på vintern fanns mer tid och bättre transportmöjligheter. Ovan och nedan t v bilder från området kring Gigån, nedan t h en lada vid Orsbäckens och Gargåns sammanflöde.

Plogen skapar det välkända åkerbrukslandskapet med regelbundna, rektangulära åkrar. Men Västerbottens jordar är grunda och även kustbygderna präglas därför av småbruk med stark ägosplittring och långsmala tegar. Ovan och nedan höstlandskap från Hössjö i Umeå kommun.

...men plogen har format kustbygden

Liens landskap kontrasterar mot plogens — det egentliga åkerbrukets landskap med regelbundna, rektangulära tegar. Den tidigare åkerbrukaren uppsökte de lätta, väldränerade jordar som i Västerbotten tillhör kustbygden. Ändå har de många gånger grunda och bakliga jordresurser som finns här inte kunnat ge underlag för de rationella brukningsmetoder som längre söderut skapat stor-driftsjordbruk. Västerbotten är därför ett utpräglat småbrukarlän där åkrarnas format och kvalitet konserverat gammaldags metoder.

De långsmala tegarna talar än i dag det laga skiftets formspråk, de många ladorna skvallrar om trånga ladugårdar, vägbrist och ålderdomliga transportmetoder. Bara i några få bygder erbjuder gamla sjöbottnar odlingsslätter som duger för täckdikning och sammanslagning till brukningsytor för maskindrift.

Att studera landskapet från kust till kalfjäll i övre Norrland ger bilden av en del odlingshistoria: från extensiv, arealkrävande höfångst med våtängen i centrum till intensivt åkerbruk med hög produktion av hö på vallodlingar och fodersäd på åkermark som dikats fram och torrlagts i enlighet med de ideal som jordbrukspropagandan hyllar under 1900-talet.

TEXT:

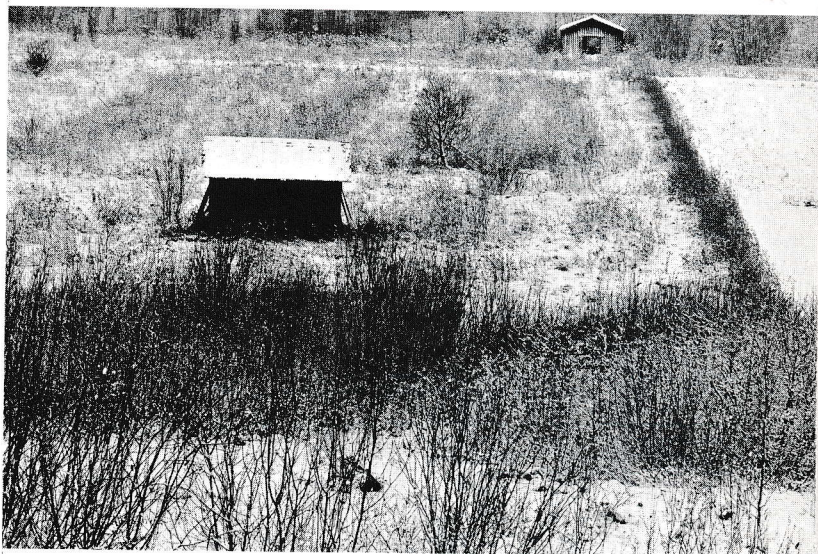
Per Uno Ågren

BILD:

Sune Jonsson

Här och var finns bygder som lämpar sig för sammanslagning till större brukningsenheter som ovan, Mariebäck i Bjurholms kommun.

Avfolkningen går snabbt och skapar ruinlandskap som det ovan, från Hössjö. Nedan motsatsen, den moderne specialodlarens mer lönsamma landskap. Äglund, Umeå kommun.

Vattlingon, netting fattigmat från

— Katarina Agren —

Sedan urminnes tider har "netting" — nejonöga — fångats i Umeälven, rökts och saluförts som en norrländsk specialitet.

Knapphetens stjärna har många gånger lyst över folket i Västerbotten. Det är inte mer än drygt hundra år sedan fellsagna skördar ledde till nödår och svält.

Hushållningssällskapet sände då ut recept på barkbröd. Is-landslav och missnerot användes allmänt som mjölersättning. Men en sak kunde man inte övertyga västerbottningarna om — att svamp, "kosopp", gick att äta, torka och förvandla till mjöl.

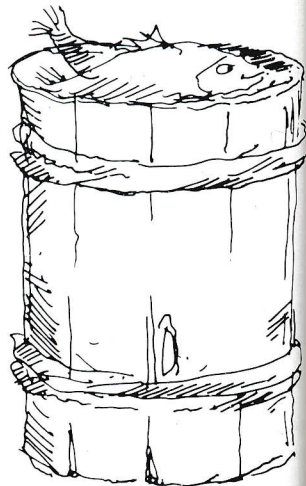
En samekvinna sägs ha brutit traditionen med renens hjälp. De svampar renarna åt förstod hon var ätliga och vågade själv plocka och stoppa i sig.

Svamp mot flugor

I Västerbotten användes där-
emot svamp på annat sätt än till föda.

Från Nordmaling berättas, att barnen ibland skickades ut för att plocka röd flugsvamp. Den doppades i socker och lades ut i ladugårdens fönster. Där lockade den till sig flugor, som dog när de sög i sig det gift-indränkta sockret.

Socker var annars en lyx som inte ofta användes i matlagningen. Människorna i Västerbotten har alltid plockat stora mängder bär, som växte i de annars så fattiga markerna. Eftersom sockret var dyrt fick man förlita

Fisken torrsaltades och lades i kaggar. Där fick den sedan ligga i laken som bildades. "Grav fisk" kallades denna ganska salta anrättning.

sig på uråldriga konservering metoder för att kunna ta vara på blåbär, hjortron, lingon och tranbär.

Sylt utan socker

Bärprämen Myrtillius träskärade sjöarna ovanför Vilhelmina. Den fylldes med blåbär som torkades och användes till blåbärssoppa på regementena.

Hjortronen pressades tillsammans i träkaggar, där de fästas och stå och safta sig till mylta. Också kärnen placerades svält höll bärren sig länge.

Lingonen kokades utan socker och lades i träkärl. På sam-

mylta- förr

ma sätt gjorde man med tranbären. Någon gång kunde man sockra eller hälla lite sirap i sylten direkt på tallriken.

Lingon på julkalasen

"Vattlingon" var något av en delikatess, som äts först i december. Då stod de alltid i en glasskål på byffén på de stora julkalasen. "Vattlingon" gjordes så här: De allra största och vackraste lingonen sorterades ut och lades i särskilda kärl. Över dem slogs uppkokat vatten, som fått svalna. Flaskorna eller burkarna slöts till och förvarades svalt ända fram till jul.

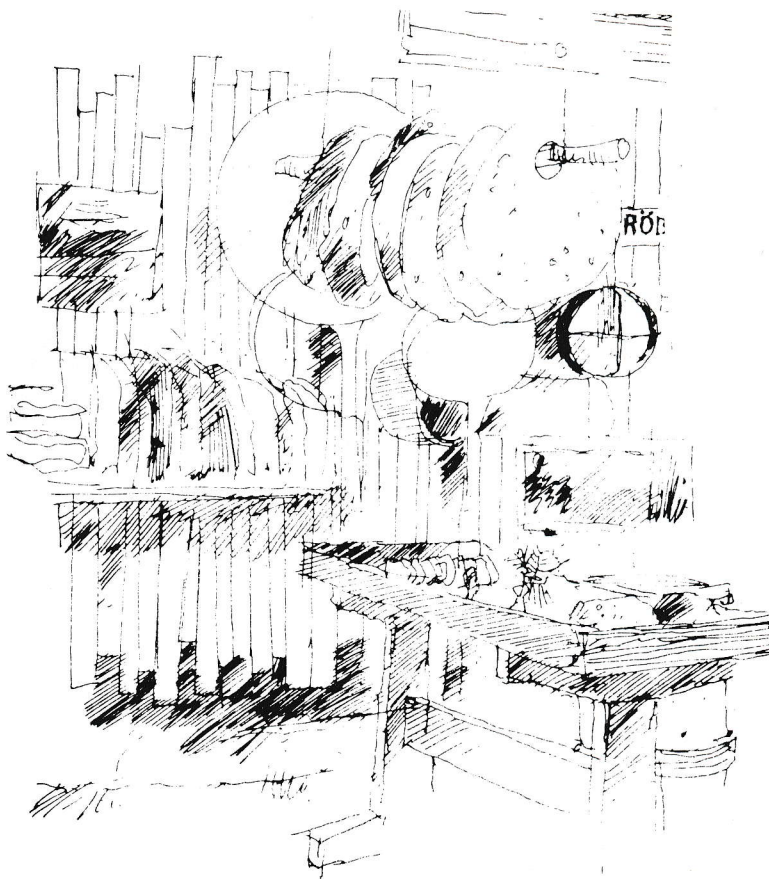
Gravad blev surnad

Gravad och sur fisk är båda maträtter, som levat kvar sedan den tid då man helt saknade eller hade ont om salt för att lagra mat. Sur fisk är för oss mest känd i form av surströmming.

"Grava" är besläktat med "gräva", dvs fisken grävdes ner

Katarina Agren är intendent vid Västerbottens museum i Umeå. Hon sysslar mycket med dokumentation av olika slag.

Göran Carlsson är lärare i bild och form vid lärarhögskolan i Umeå. Han har gjort teckningarna på detta uppslag.

i kall fuktig mark för att bevaras.

När det blev gott om salt användes detta både för gravning och insaltning av fisk. Fjällröding gravades ofta.

Den skars i bitar tvärs över, torrsaltades och fick ligga i den lake som bildades. Den fisk fjällborna kallade och fortfarande benämner "gravfisk" är ganska salt, om man jämför med den sockersaltade gravade fisken vi är vana vid. Men "gravfisken" skiljer sig från saltfisken genom att den inte behöver ligga i blöt innan den ska ätas.

Det gjorde inte så mycket om den gravade fisken glömdes kvar. Då surnade den och förvandlades till en ny rätt — surnad eller "vibrunnen" fisk. Den "vibrunna" fisken måste kokas i

vatten. Sedan äts den med skalpotatis.

Kassar och stockar

Nejonögon, "netting", fångades och fångas fortfarande i älvar och forsar med hjälp av ålderdomliga fångstredskap; kassar och stockar.

Än idag läggs sedan de slemmiga ålliknande broskfiskarna i aska för att den slemmiga ytan ska försvinna och röks uppträda på spett i särskilda rökhus på samma sätt som skett i hundratals år.

"Nettingen" steks sedan utan fett med den spetsiga stjärten instoppad i det hål i huvudet, som spettet lämnat efter sig.

En västerbottensk rätt, stark i smaken och kanske inte så lättsmält!

Debatten om en folkets kultur har det senaste året rasat i tidskrifter och på kultursidor. Vad innehåller begreppet "folkets kultur"? Är det ett tomt slagord? Banar det vägen för en slapp populism? Kan marxister arbeta för en folkets kultur?

Det är en viktig debatt — och den gäller själva livsluften för en tidskrift som Förr och Nu.

Här granskar Jan Myrdal några av de frågor som diskuteras. Frågan om en folkets kultur kan inte lösas i teorin, menar han, den kräver undersökningar och prak-

tiskt arbete. Och om den marxistiska hållningen till "folket" skriver han bl a:

"En arbetande socialistisk intellektuell har mer gemensamt med en snickare i Jönköping som är pingstvän och frälst än med en akademiker och konstnär som säger sig vara revolutionärt kommunistisk men bjuder på knark... När det verkligen gäller och det arbetande folket kunnat ena sig, då har folket också gått mot seger."

"Det är om detta som arbetet för en folkets kultur rör sig."

Jan Myrdal om folkets kultur

Det finns sådana som inte gärna säger att de vill verka för en folkets kultur. De är överens om saken men de skulle vilja hitta på ett annat uttryck. De menar att orden "för en folkets kultur" omedelbart utlöser en skur av intill oläslighet akademiska inlägg och uppsatser.

De skulle vilja att man kunde säga det på ett annat sätt så att det gick att undkomma skendebatt och gå rakt på de verkliga frågorna. De menar att debatten om en folkets kultur lägger sig som en våt filt över allt folkligt kulturintresse.

Visse gör den det. Och det är ju det som är meningen. Debatten skall föras på oläslighetens villkor till dess den kväver sig själv.

Dock går det inte att undkomma genom att hitta på nya uttryck. Det räcker inte med att byta ord. Det är sakfrågor det gäller. Men de rör inte en liten akademisk grupp; de rör oss alla. Därför bör vi ta tju-ren vid hornen — det är ju ar-

betet för en folkets kultur vi talar om.

Det är ju ingen hemlighet att det var det praktiska ställningstagandet för en folkets kultur som kom att utlösa en serie mer eller mindre starka reaktioner av teoretisk motvilja från olika håll inom grupper som själva ser sig som landets officiella intellektuella vänster.

● ● ●

Förhållandet är ju egentligen ganska anmärkningsvärt. Ty samtidigt som det för första gången på många år i praktiken visade sig möjligt att bygga upp breda rörelser för en folkets kultur har — också för första gången på många år kommit teoretiska förklaringar om detta breda arbetes omöjlighet eller onyttighet eller rentav skadlighet.

Man kan säga att den radikala svenska kulturens misär kan uttryckas i orden: i teorin hyllas blott den omöjliga praktiken; när praktiken blir verklig då förklaras den teoretiskt

omöjlig. För att säga det mindre teoretiskt:

Under flera decennier kunde vi som arbetade på kulturlivets vänsterkant uppleva hur vårt arbete bit för bit slogs sönder. De brett folkliga rörelserna byråkratiserades och stelnade till apparater. Av vad som nyss varit en bildningsrörelse blev ett arbetskraftsutbildningsverk. Förlag och tidskrifter och tidningar lades ned eller övergick till att bli små exklusiva företeelser som hölls vid liv med statliga subsidier. De många tiotusentals bokombuden ute på arbetsplatser och bostadsområden avlöstes av några hundra militanter.

Under dessa decennier då det praktiska arbetet för en folkets kultur pressades tillbaka eller förblev ogjort hyllades denna utförda praktik i teorien. På vänsterhåll var arbetet för en folkets kultur ett teoretiskt program som aldrig utfördes.

Men när militanterna växte från hundratal till tusental och då arbetet för en folkets kultur

Ta tjuren vid hornen!

blev till praktik — då blev på vänsterhåll denna praktik till något som teoretiskt fördömdes.

Detta är egentligen ganska sällsamt. Det kräver en förklaring; en förklaring även i teorien. Men dessa olika teoretiska reaktioner mot arbetet för en folkets kultur har endast till en del — och då inte alltid helt tydligt — bemötts av oss som varit med i arbetet. Man kunde säga att de som under de senaste åren i praktiken byggt upp stora och breda rörelser för en folkets kultur och varit med om att skapa förlag och tidskrifter och teatrar och en musikrörelse och boklådor och ett nytt nät bokombud och en begynnande ny folkbildningsverksamhet på ett märkvärdigt förstrött sätt bemött den teoretiska kritiken av sitt arbete.

Också denna förströddhet och denna brist på intresse för att på allvar ta itu med debatten bör undersökas. Också den är märklig. Också den är en del av vår misär. Det är ju inte två frågor; det är två sidor av samma fråga.

• • •

Jag vet ju varför jag inte alltid själv visat större intresse för

debatten. Den har tyckts mig ovidkommande. Frågorna har ju sedan länge varit utdiskuterade; det hela har ofta synts mig vara en repris på ett gammalt vänsterintellektuellt fiasco. Berlin år 1929 ligger begravt under historiens grus och aska.

Detta borde gjort mig mer misstänksam. Detta är en tid då allt skall gå igen. I förorterna dansar åter bordsbenen och stampar JA och NEJ. Nostalgin blommar i veckotidningarna. Modeindustrin söker klä kunderna i tjugotalskläder. Vad är då naturligare än att de vänsterintellektuella lockas med en revolutionär spökparad från tiden före den förra stora världskrisen? Allt går igen och teorierna står upp. Men i likhet med de flesta bland oss uppmärksammade jag inte riktigt detta fenomen.

Jag hade ju annat att göra. Det praktiska arbetet med att sälja tidningar och delta i organisationsarbete; mitt skrivande; arbetet med stora projekt som Balzac eller 1857 eller elva-hundratalets seende. Men bakom detta fanns också något annat; en känsla, en övertygelse, som gör att jag ofta föredrar att vara förströdd för att inte bli

förbannad.

Men det är ingen privat känsla. Den är heller inte ny. Den är typisk för många av oss under många generationer. Vi bör nog dra fram den i ljuset. Jag tror den hämmar oss. Den hindrar oss att se det verkliga skeendet och blir så också den en del av själva den misär vi söker upphäva.

• • •

De rörelser för en folkets kultur som byggts upp under senare år har inte varit könsbundna eller generationsbundna. De har inte uttryckt en ungdomens revolt. De har omfattet såväl kvinnor som män, såväl pensionärer som skolorungdom. Men det är också självklart att de flesta bland aktivisterna varit yngre. Så är det alltid. Denna gång har majoriteten av aktivisterna fått sin politiska skolning inom solidaritetsrörelsen för Vietnam. Utgående från sina erfarenheter har de senare arbetat inom andra organisationer och andra rörelser.

Men deras erfarenheter har inte varit unika. De har upplevt hur ett långsiktigt och tålmodigt arbete fört till resultat. Det går att försätta berg. Och det de lärde sig har vi alla som

vuxit upp i organisationsarbete fått lära oss. Var generation får lära sig det på nytt i sin tids konflikt. Att skilja på vänner och fiender, enhet genom diskussion, solidaritet och praktiskt arbete. Så har de byggts upp; folkrörelser som adertonhunderatalets frikyrkor och nykterhetsrörelsen, fackföreningar och politiska partier.

• • •

Vi vet också hur förfallssymptomen börjar visa sig. Först upphör det praktiska arbetet. Alla är kamrater men några är mer kamrater än andra och har inte längre tid med praktik. Sedan rullas rörelsen upp steg för steg. Skeendet är inte stort olika i en frikyrka eller ett revolutionärt parti. Olika organisationer har olika medvetenhetsgrad i frågan om praktikens betydelse, men även inom de organisationer som saknar teori om praktiken så känner aktivisterna inom organisationen praktikens betydelse och söker slå vakt om den.

Ty bortom det enhetliga arbetet ligger praktikens byråkratisering och teorins omvandling till skolastik; rörelsen blir en apparat. Den är inte längre det organiserade uttrycket för sina medlemmars vilja utan står självständig i förhållande till medlemsstocken och betjänar sig av sina aktiva.

Bland oss som arbetar för en folkets kultur inom olika rörelser har det stora flertalet inte bara en allmän övertygelse om att det är så utan är också teoretiskt övertygade om praktikens betydelse och menar att det endast är i praktiken som teorin blir fattbar.

Här finns en motsättning. Den är traditionell. Under det att åren och generationerna gått och rörelserna växlat har det

funnits några som stått i gathörnen och sålt tidningar eller gått i trappor och knackat dörr och andra som skålat för friheten och talat om revolutionen i teorien.

Jag säger inte att det stora flertalet bland de personer som officiellt vill kalla sig intellektuell vänster och vilka visat teoretisk motvilja mot arbetet för en folkets kultur sedan nö-

"Under åren har några knackat dörr — andra har skålat för friheten"

jer sig med att skåla för friheten, klä sig i frack, tacka sin professor och skriva på sin akademiska karriär genom att bearbeta revolutionen i teorien. Men sådana finns. Nu som förr. Här som i andra länder.

• • •

Och motsättningen finns. Självt har jag upplevat den i trettio år. De som är äldre och som var med på trettio-talet har upplevt den i snart femtio år och den som går till vår historia kan följa den ända tillbaka till folkrörelsernas början. Vi vet också att den motsättningen går djupt.

Det arbetande folket har en traditionell misstänksamhet mot radikala intellektuella. Det är en välgrundad misstänksamhet. Men det är också en misstänksamhet som hämmar och bromsar. Den kan inte avskaffas genom en resolution.

Vi som arbetar för en folkets kultur har i detta ett stort ansvar. Det räcker inte med att

vi säger oss att dessa diskussioner om huruvida begreppet folkets kultur blott är populistisk eller om det även kan rymma proletariats kultur bara är ett gammalt vanligt uttryck för akademisk vänsterdebatt. Vi kan ha hört debatten förr. Vi kan mena att den inte rör några av de stora vetenskapliga uppgifter som nu måste utföras. Men det är här och nu vi ha att möta debatten.

Uppgiften är helt tydlig. Motsättningen bromsar nu folkets kamp. Den har gjort så länge. Den tjänar de härskande. Vi bör föra över dessa vänsterintellektuella som nu protesterar i teorien till ett praktiskt arbete för en folkets kultur. Visst kan de finnas en och annan bland dem som kommer att bli en Stig Ahlgren eller en Per Meurling men det överväldigande flertalet av dessa vänsterakademiker som protesterat mot arbetet för en folkets kultur och tagit avstånd i Expressen eller Aftonbladet eller Dagens Nyheter eller Ny Dag eller Ord och Bild eller Sveriges Radio är uppriktiga och hör hemma inom en bred kulturfront. De är våra folk.

De är ingen huvudfiende. Arbetet för en folkets kultur har inte sin spets riktad mot vänsterakademiker. De är inte en fiender i allmänhet. Men denna motsättning utnyttjas av de verkliga fienderna och blåses upp och hålls vid liv av våra verkliga fiender och då det skadar arbetet för en folkets kultur bör vi ta upp diskussionen och inse att också de egen traditionella resentimenten mot "tetiga intellektuella" måste övervinnas.

• • •

Diskussionen måste föras på många fält. Den kan gälla spe-

1.

DE SOM arbetat ihop till herrarnas palats och välfärd brukar sällan lämna spår efter sig i historien. Monumenten över stormännen står kvar, men vem baxade stenarna på plats?

Det här är något så sällsynt, som ett monument över dem som arbetat. "Vägen byggd år 1921—22 av Statens nödhjälpsarbeten" står det mellan kungens namnchiffer och hackan och spaden.

Stenen restes alltså av AK-arbetare, arbetslösa som skickades att bygga vägar under krisåren. Många sådana vägar byggdes av ovana vägarbetare mellan världskrigen och vid de flesta lämnade arbetarna efter sig en inskription i berget eller en huggen sten. Den här står i Dädesjö i Småland, nära den medeltida kyrkan.

cialfrågor som vilken roll nattvarden spelade för de tjeckiska hantverkarna på fjortonhundratalet eller vilken ställning Balzac respektive saint-simonisterna tog vid vävarnas uppror i Lyon år 1831 eller hur olika ledare inom den indiska nationella rörelsen på nittonhundratrettioalet bedömde det indiska upproret år 1857.

Den kan gälla stora och avgörande frågor som påvisandet att den svenska naturen är en mänsklig skapelse och att landskapsbilden är formad av människors arbete.

Den kan ta upp frågor som den om vilken litteratur som är vår litteratur. Vilka sociala förhållanden har avgjort att Sigfrid Siwertz blir värd ett helt kapitel i den officiella och akademiska bilden av svensk nit-

tonhundratalslitteratur under det att den brett berättade Fredrik Ström bara hamnar i det finstilla?

Men där slår frågan över från frågeställning till praktik. Frågan om hur **Rebellerna** skall betraktas förvandlas till den praktiska uppgiften att introducera och publicera de författare som hör vår tradition till. Det är därför Arkivet för folkets historia fått utgivningsrätten till Fredrik Ströms verk och nu förbereder nyutgåvor. Så återställer vi proportionerna.

Men här skall jag bara ta upp en fråga. De vänsterintellektuella som angripit arbetet för

en folkets kultur har gjort så med marxistiska förtecken. Det är själva ordet "folk" som stöter dem. De menar också att det är orimligt att ha en verklig kulturfront i vilken ingår såväl marxister som kristna, såväl socialister som vänsterliberaler och centerpartister.

Om marxisterna kan föras dåliga och teologiska diskussioner. Det är fullt möjligt att plocka ett brottstycke här och ett citat där och konstruera en lärobyggnad; en intellektuell klätterdjungel. Sådana ideologier har skapats. De fyller en social funktion. Men de har inte mycket med Marx att göra. Han var

sannerligen inte ideolog i sådan mening.

● ● ●

Nu kan sägas att det är svårt för marxister och icke-marxister gemensamt diskutera marxism. Det är helt riktigt. Det är inte möjligt för en kulturfront i vilken såväl kristna som marxister ingår att söka ena sig kring frågan om den levande guden eller om arbetarklassens ledande roll. Men jag är inte en organisation. Inom en front diskutera vi i enlighet med våra egna utgångspunkter och just när det gäller marxismen är också att säga att den sannerligen inte är någon hemlig vetenskap. Den är inte en kokbok och än mindre en hemlig svartkonstbok. Marx själv var helt överens

med Hegel om att det verkligen finns en yttersta dom då allt varder uppenbart. Världshistorien är denna yttersta dom.

De uppfattningar som våra vänsterakademiska kritiker lägger fram är både i strid med Marx och grundligt vederlagda av denna verkliga yttersta dom. Ty deras åsikter är traditionella. De har i större eller mindre utsträckning präglats europeisk arbetarrörelse och europeisk intellektuell vänster i hundra-tjugofem år.

Jag förutsätter att vi alla kan ena oss om att det inte varit någon revolution i våra länder.

Till en del beror detta naturligtvis på — för att tala med Marx i hans brev till Engels 13 februari 1863 — att dumheten spelar en enorm roll i revolutionerna och att de därtill utnyttjas av skurkar. Sådant har vi kunnat se.

Men det är inte bara dumhet och skurkaktighet som gång efter annan fört den europeiska arbetarrörelsen och demokratin till nederlag under dessa hundra-tjugofem år. Det är heller inte bara "de objektiva förhållandena". Det är framför allt felaktig politik. En så djupt ingrodd felaktig politik att vi med

2.

AK-VÄGARNA var smala och duger inte längre. De breddas och stenarna vid vägkanten blir makadam i stenkrossarna. Det finns ingenting som skyddar dessa minnesmärken. Hos landsantikvarierna finns varenda gammal milsten och varje kunglig namnteckning fotograferade och katalogiserade, men för dessa stenar har man blundat. Än finns det några kvar, ännu kan monumenten över generationer arbetslösa slit bevaras. Jag åkte för att fotografera en text, inhuggen i en bergvägg i Huskvarna. Någon månad tidigare hade vägen breddats och berget sprängts undan!

Den här texten finns på vägen mellan Urshult och Hunnamåla. Den har nog några år kvar innan vägen breddas.

viss säkerhet kan säga att den kommer att föra till nya nederlag.

Jag säger "arbetarrörelsen och demokratin". Jag gör det ty det väcker teoretiskt motstånd och det är det motståndet jag vill ha fram. Man kan mena att det är teoretiskt förkastligt att säga "arbetarrörelsen och demokratin" då detta kan skrivas om till "arbetarklassen och småbourgeoisien" eller "arbetarklassen och mellanskikten". Ty "demokratin" i detta språkbruk blir ett småbourgeoisens krav från franska revolutionen.

• • •

Om vi nu prövar teoriernas hållbarhet genom att granska de hundra-tjugofem årens erfarenheter, då kan vi inte finna något exempel på att arbetarklassen ensam vunnit seger eller att arbetarklassen ensam lidit nederlag. Arbetarrörelsens nederlag har varit demokratins nederlag och arbetarklassens segrar har varit småbourgeoisens segrar. De har kunnat splittras — till det återkommer jag.

Detta är ingen polemik mot Marx. Tvärtom. Det var inte Marx som hävdade att alla klasser utanför arbetarklassen var en enda kompakt reaktionär massa. Det var en lassalleansk paroll. Av denna lassalleanska tanke följde också att arbetarklassen alltså kunde för tillfälliga fördelars skull alliera sig med den reaktionära bismarckska staten. Marx såg detta som förräderi och katastrof.

Praktiken har gett Marx rätt och Lassalle fel. Den europeiska arbetarrörelsen såväl i dess socialdemokratiska som dess kommunistiska tappning har med pinsam regelbundenhet gått den lassalleanska vägen. Oförmågan att skaffa sig bundsförvanter och tilltron till staten

slår tillbaka.

Nederlagen har blivit till nederlag för hela det arbetande folket. Sommaren 1848 lyckas de härskande att mot varandra ställa å ena sidan arbetarklassen och den revolutionärt demokratiska småbourgeoisien i städerna och å den andra landsbygdens småbourgeoisie. Louis Napoleon väljs därpå till Frankrikes president med 5 000 000

"När det arbetande folket kunnat enas har reaktionen blivit slagen"

rösters övervikt i allmänna val vilka innebar såväl arbetarklassens som småbourgeoisens stora nederlag. Mönstret går igen i Tyskland 1932 och bilden är överallt densamma. När det arbetande folket splittras då vinner reaktionen.

Men när det arbetande folket kunnat enas i kampen för sina intressen då har reaktionen blivit slagen. Det var inte atombomber och kvartersbomber och raketer som vann segern över fascismen. Det var människor. Folken hade enats i kampen mot fascismen.

I Indokina hade Förenta Staternas imperialister vapen och makt. Men folket enade sig i kampen. Runtom i världen enade sig det arbetande folket i solidaritet. I Förenta Staterna växte folkets motstånd mot krigsherrarna i Washington. Trots sina vapen och sitt CIA och sina vetenskapsmän och sina tekniker fick Förenta Sta-

ternas imperialister slå till reträtt.

Men av detta följer också något annat. Det är inte sakerna som har sin gång genom historien. Det är inte verktygen som skapar historien. Det är människor som i sitt arbete och sin kamp skapar historien. Det är inte hjältarna och eliterna som avgör; det är folket som är den drivande kraften genom historien.

• • •

Arbetet för en folkets kultur är inte bara allmänt nödvändigt; det är ett arbete av central betydelse. Det innebär ett klart ställningstagande mot de lassalleanska tendenser som drivit arbetarrörelsen till nederlag såväl i sekterism som i allians med den reaktionära staten. Ett sådant ställningstagande medför en uppgörelse med den traditionellt radikala vänsterkulturen. Det är nödvändigt att ställfrågan vilken roll den egentligen spelat och spelar.

En radikalism som bestått i kamp för platta tak eller nakna betongväggar eller pornografisk frihet eller rätten att stava på ett nytt sätt eller åt kvinnor prästerskapet även är ju en parodi på radikalism. Sådant är intellektuellt skenarbete.

Men inte bara skenarbete. Den radikala och anti-borgerliga kulturen blir inte nödvändigtvis vare sig radikal eller socialt omvälvande bara för att den revolterar mot det borgerliga. Det finns uppror och uppror.

Den som hävdar att arbetarklassen är den ledande kraften i den nödvändigt samhällsomvandlingen talar med Marx. Den som hävdar att arbetarklassen är den enda klassen som som driver samhällsomvandlingen talar med Lassalle.

Och nu inträffar det tillsy-

nes märkvärdiga att den senare ståndpunkten — som låter ytterligt revolutionär — ganska så omedelbart slår över i reaktionär praktik.

Lassalle själv trodde på eliter och hjältar och byggde upp en personkult kring sin egen person. Eftersom han sedan isolerade arbetarklassen från den demokratiska rörelsen i stort kunde han därmed också legitimera sin egen kontakt med Bismarck. Han kunde erbjuda Bismarck sin hjälp mot de borgerliga demokraterna. Den ytterligt revolutionära ståndpunkten att arbetarklassen var den enda kraften kunde så motivera en klart reaktionär politik.

• • •

För den intellektuelle som går vänsterut men som inte ser att arbetarklassen har förbundna slår den sociala revolutionen lätt över i en privat revolt. Vår litteratur i Västeuropa och Norden är full av oroliga själers uppgörelse med sin privata bakgrund. Lyriken gör revolution i språket och romanen gör revolt i familjen. Då de inte ser sin egen sociala grupps sociala kamp som en bundsförvant (om än vacklande) till arbetarklassen tvingas de att se sin egen revolutionära inställning som privat revolt.

Det blir ensamhet och aristokratisk revolt. De sociala konflikterna tolkas psykologiskt och då de varken kan knyta an till sina egna mellanskikt eller till andra grupper bland det arbetande folket och samtidigt får det svårt med arbetarklassen (som inte fyller deras heroiserade anspråk) drivs de gärna att förklara trasproletariatet revolutionärt.

Bortom arbetarklassen till vilken de har ett mer teoretiskt än

praktiskt förhållande kan de blott se individuella revolter mot familj och könsroller och så trasproletariatet som har det svårt.

Trasproletariatet är inget skällsord. I varje klassamhälle existerar ett lägsta skikt av sådana som stötts bort ur sin sociala ursprungsmiljö, som deklasserats och förlorat sin klass-tillhörighet. De har störtats ned i botten och de varken uträt-

"Revolutioner genomförs med sådana som missionsförbundare i Örebro"

tar eller söker uträtta något samhälleligt produktivt arbete. De har malts ned till en parasitär existens som förbrytare, prostituerade och boms. Deras liv blir rätt eländiga.

Under kapitalismen krossas i ständigt ökat tempo småföretagare och tjänstemän från mellanskiktet och även lönearbetande proletärer och slungas ut i denna tillvaro. Olika myndigheter sysslar med att samla ihop dem och spärra in dem och se till att de inte sitter och skräpar i parker och vid promenadvägar. Endast ett fåtal av dem förmår ta sig upp av egen kraft och dessa de mest fattiga och nedtryckta pendlar mellan cynism och bigotteri och i den mån de bildar masså och fungerar som socialt skikt får de betydelse som reaktionära hjälptrupper. (Napoleon III:s köpta slödder i Neapel, Hitlers SA.)

Visst har detta trasproletariat

det svårt. Livet på fängelserna är ett lidande. Människor förnedras. Samhället måste så förändras att det inte fortsätter att slunga ut människor i detta elände. Praktiskt måste vi också nu samarbeta för att förändra fängelserna och vi måste vara solidariska med alla de fångar som kämpar sig upp ur fängelsemiljön.

Samtidigt måste vi dock förstå göra den enkla klassanalys som säger oss att det inte är på fängelserna utan i bibeltätna söder om Jönköping och runt Örebro vi har våra bundsförvanter. Många intellektuella som har lätt att tala om revolutionen och proletariatets diktatur har svårt att inse att det aldrig är trasproletariatet som gör någon revolution utan att revolutioner genomförs med sådana som missionsförbundare i Örebro och pingstvännen i Jönköping.

Den radikala kultur som är radikal och revolterande på trasproletariatets villkor blir radikal som Marinetti och Céline var radikala. Vi måste förstå se hur den tyska expressivismen klyver sig och hur en Benn går till fascisterna. Ty att vi kritiskt kan överta och begagna också stora reaktionära diktare som Balzac och Céline innebär inte att vi skall se dem som verkliga föredömen eller riktiga allierade. Då hamnar vi i fel läger.

En arbetande socialistisk intellektuell har mer gemensamt med en sågverksarbetare i Ådalen som är gråsosse i det kommunala och därtill broderskapare; med en snickare i Jönköping som är pingstvän och frälst; med en pensionerad folkskollärare i Örebro som är missionsförbundare och ännu leder sön-

3.

DEN HÄR stenen med ett valhänt "1931" på, måste man veta var den står, för att hitta. Den väg som glasbruksarbetarna från Kosta byggde, är nu en smal skogsväg. Stenen är liten och skymms av växtligheten vid vägkanten. Men den är det enda som påminner om de år, då slipare och gravörer plötsligt blev vägarbetare, sedan exporten av prydnadsglas till USA stoppats av krisen. Här är ett monument över en lång epok i arbetarrörelsens historia. Ska det någonsin jämnställas med andra historiska minnesmärken och skyddas? Det blir en prövosten för behandlingen av folkets kultur.

Till dess får vi hålla ögonen öppna. Känner ni till sådana här stenar, hör gärna av er både till mig och närmaste länsmuseum.

Text och bild: Pär Rittsel

dagsskolan än han har med en akademiker och konstnär som säger sig vara revolutionärt kommunistisk men bjuder på knark.

Själv är jag inte religiös. I mitt skrivande arbete bekämpar jag de religiösa föreställningarna. De är illusioner som förblindar och förlamar. I detta vet jag dock att i valet mellan den bibelläsande torparen och den voltairianskt fritänkande greven så är det torparen som har rätt även om han talar med Jesu liknelser och profeterna.

Detta är inte en privat upplevelse av var jag hört hemma

och hör hemma. Det är en allmän sanning som bekräftas av den historiska praktiken. När det verkligen gällt och det arbetande folket kunnat ena sig då har folket också gått mot seger. Så krossades fascismen. I kampen mot fascismen enade sig folken. Men det fanns en del bland de privatrevolterande radikala intellektuella som revolterade sig över i kollaboration och från trasproletariatet rekryterade fascisterna då som alltid sina garden.

• • •

Det är om detta som arbetet för en folkets kultur rör sig. Det

är inte fråga om den ena eller andra organisationens taktik utan om att bidra till att forma det gemensamma medvetande som är nödvändigt om det arbetande folket skall kunna segra över den växande fascismen. Visst kan vi förlora. Vi har förlorat många gånger tidigare och vi kan nå ett nytt och djupare 1848 eller 1932. Just därför är det viktigt att de unga akademikerna befriar sig från etablissementets utbud av surrogat; privatrevolt och konstrevolt och ungdomsrevolt och tar del i det gemensamma arbetet för en folkets kultur.